

ગુજરાતીના ચાહકોનું દ્વિમાસિક
માર્ચ ૨૦૦૫

૩૩

કિશોર રાવળ

Kishor Raval

335B Shawmont Av
Philadelphia PA 19128

kishor@markis.com

(215) 482 0924

From www.kesuda.com

આલાપ કિશોર રાવળ

નર્તકી પ્રદ્યુમ્ન દવે

બેસણું મહેન્દ્ર શાહ

"ઓહાયો સુધી તો સુધારા પર લાગતું હતું
પણ પછી એકદમ ઊથલો આવ્યો."

ફરવા આવ્યો છું
નિરંજન ભગત

હું તો બસ ફરવા આવ્યો છું.
હું ક્યાં એકે કામે તમારું કે મારું કરવા આવ્યો છું?

અહીં પથ પર શી મધુર હવા
ને ચ્હેરા ચમકે નવા નવા!
--રે ચહું ન પાછો ઘેર જવા!
હું ડગ સાત સુખે ભરવા અહીં સ્વપ્નમહીં સરવા આવ્યો છું?

જાદુ એવો જાય જડી
કે ચાહી શકું ચાર ઘડી
ને ગાઈ શકું બે ચાર કડી
તો ગીત પ્રેમનું આ પૃથ્વીના કર્ણપટે ધરવા આવ્યો છું
હું તો બસ ફરવા આવ્યો છું!

(‘બૃહત ગુજરાતી કાવ્યસૃષ્ટિ’માંથી સુરેશ દલાલના સૌજન્યથી)

મૂકી દે અંકિત ત્રિવેદી

(‘શબ્દસૃષ્ટિ’ મે ૨૦૦૪માંથી માંથી સાભાર)

ઘર, ગલી, શેરી, મહોલ્લામાં મૂકી દે!
બાળપણની વાત ગલ્લામાં મૂકી દે!

ચન્દ્ર કેવો શાંત પાણી પર તરે છે,
તું મને પણ એમ ખુલ્લામાં મૂકી દે છે!

માછલી પાણીમાં તરફડતી મરે છે,
ચાલ જલદી પગને પલ્લામાં મૂકી દે!

ક્યાં ડરું છું, ક્યાં કદી પાછો પડું છું?
સૌ અવસ્થાઓના કિલ્લામાં મૂકી દે!

બોરાબોરા ટાપુનું ગીત પ્રીતિ સેનગુપ્તા

જાદુ જેવી લીલા છે આ સ્થાન વિષેની કુદરતની તો,
ઘરતી છે જ્યાં લીલી, ને દરિયો પણ જ્યાં લીલો

કિનારેથી ક્યાંક સુધી છે મરકત મણિનો રંગ,
પગ મૂકતાં તો ફરી વળે એ જાણે અંગે અંગ,
તરતાં-ફરતાં એને મનમાં છેક ઊંચેથી જીલો -

આ દરિયો જીલો લીલો.

કે હશે પછી એ તળિયે રહેતા કાચંડાની જાત --
જે બદલ્યા કરતો વર્ષ અનેક સૂરજની સાથે સાથ?
મોરપીંછ, ને ઝાંખો ભૂરો, મધરાતી ને નીલો -
આ દરિયો નીલો લીલો.

જીણાં જીણાં મોજાંની એવી તો મીઠી બાની,
ને પવન પણ ડાલ્યો-ડમરો, અહીંયાં કશું નથી તોફાની,
રૂપ અનોખું, છાંયે બેઠાં, નયન ભરીને પી લો.
આ દરિયો પી લો લીલો.

ભૂરા આકાશની આશા સુરેશ દલાલ

(સુરેશ દલાલના નિબંધ-સંગ્રહ ‘ભૂરા આકાશની આશા’માંથી સાભાર)

એક ભૂરા આકાશની આશા ફૂટી
અને ડાળખીને પંખીની ભાષા ફૂટી.

ચાંદનીના ખોળામાં સૂરજનો તડકો
ને ફૂલની હથેળીમાં તારો;
સાગરના સ્કંધ ઉપર પારેવું થઈ
ઘૂઘવે પવન: વણઝારો.

જાણે માછલીને જલની પિપાસા ફૂટી
મને ડાળખીને પંખીની ભાષા ફૂટી.

ખીલતી આ કળીઓની કુંવારી કૂખમાં
પોદ્યાં પતંગિયાનાં ફૂલ;
આંખો જુએ તેને હૈયું ને હોઠ કહે:
અમને તો બદ્ધું કબૂલ.

મારી સઘળી દિશાને તલાશા ફૂટી
મને ડાળખીને પંખીની ભાષા ફૂટી.

ભૂલ મોટી કિશોર રાવળ

મેં ભૂલ કરી કે અતુલને વાત કરી
કે માલતી કેવી મજેની છોકરી છે!
મારે ન'તી કરવી જોઈતી અતુલને
માલતીની પાતળી,
અજંતાની ગાંધર્વકન્યાની આંગળી જેવી
આંગળીઓની વાત,
કે તેની, ભીંતને ટેકો દઈ
કમ્મર પાછળ હાથ રાખી
છાતી બહાર કાઢી ઊભા રહેવાની અદાની વાત!
માલતીના નારંગીની ચીર જેવા રસીલા અધર પર
મારે અતુલનું ધ્યાન ખેંચવાની કશી જરૂર નહોતી.
માલતી વિષે કશું જ કહેવાનું નહોતું.
જો મેં અતુલને કદી કહ્યું જ નહોત કે
મને માલતીની તિરછી પાંપણો
કે તેની માંજરી માંજરી આંખોની
મોહિની કેવી કેવી સતાવતી હતી,
તો અતુલે માલતી સામે જોયું પણ ન હોત,
અને અતુલ એની સામે હસ્યો નહોત,
અને માલતીનું ધ્યાન અતુલ પર ન ગયું હોત
કે જમણી બાજુ ડોકી મરડીને માલતીએ 'કેમ છો' પૂછ્યું ન હોત
અને એ લોકો કદી સાથે ફરવા ન ગયાં હોત,
કે ન માલતી તેને કેટલી વહાલી વહાલી લાગે છે
એ અતુલે માલતીને કહ્યું ન હોત,
અને ન એ લોકો પરણી ગયા હોત.

મેં અતુલને માલતી વિષે કહ્યું એ જ મોટી ભૂલ!

(સોનિયા સોન્સની 'સીક્રેટ શેલ્ડ' પરથી)

મોસમ માધવ રામાનુજ

બંધાઈ રહે સુઘરીનો માળો પછી પડે વરસાદ,
ખેતરિયામાં ખરા બપોરે સમય પાડતો સાદ!

થુવેરિયાના થડનું ચૂસે દૂધ ચીતળો નાગ'
રુંવે રુંવે લજામણીને અડે અબૂઝી આગ!

વાડે વાડે ચણોઠડીની ચમકે લખ લખ લૂમ,
ઓતર-દખખણ વહે વાયરે કોઈ અદીઠી ભૂમ.

સીમ તણે સાગરિયે આવે કણસલિયાનાં પૂર,
દાણે દાણે દરદભયા દુહાના ડૂબે સૂર!

ગોફણના પથ્થરિયે ઊડે રખેવાળની આંખ,
હૈયાનો માળો ફરકાવે કોક પંખીની પાંખ!

તમરાંનું સંગીત સાંભળે ચાસ બનીને ચૂપ,
અંધકારની આંખ ઊઘડે, જુએ રાતનું રૂપ!

લાંબે રાગે લણી લીયો મોસમના મબલક પાક!
શમણાના ધીંગા ધોરીડા, હવે ઉતારો થાક!

કો'ક ફરી આ આંખ વચાળે મુકેશ જોષી

('કાગળને પ્રથમ તિલક'માંથી સાભાર)

કો'ક ફરી આ આંખ વચાળે આવ્યું છે એનક્કી
જગને છોડી એને જોવા, આંખો થઈ ગઈ જક્કી

વારે ઘડીએ ડેલી ખખડે, હતું કદી જ્યાં તાળું
અંધારી રાતોમાં મારે, દડદડતું અજવાળું

એને દેવા સપનાંઓની મનમાં થાતી થપ્પી
જગને છોડી એને જોવા, આંખો થઈ ગઈ જક્કી

તંબૂરા પર આંગળીઓ અડકે જો ભૂલેચૂકે
કેટકેટલા સૂર વહાલથી, દોટ હવામાં મૂકે

તંબૂરો કે હવા, ઉભયમાં કોને કહેવું લક્કી
જગને છોડી એને જોવા, આંખો થઈ ગઈ જક્કી

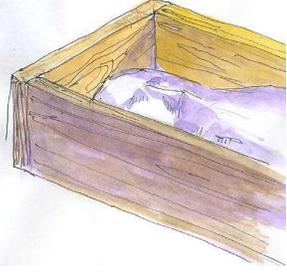
ફરિયાદો પર ફરી વળેલાં ફરી યાદનાં પાણી
આ તે કેવી નદી, દૂરથી દરિયો લીધો તાણી

દરિયાના પરપોટા એ તો નદીઓ કરતી પપ્પી
જગને છોડી એને જોવા, આંખો થઈ ગઈ જક્કી.

કફનમાં છું, કબરમાં છું

હરીશ મીનાશુ

(‘સુનો ભાઈ સાધો’ કાવ્ય-સંગ્રહમાંથી સાભાર)

કફનમાં છું, કબરમાં છું, કહો ફૂરસદ ક્યાં છે
સ્મરણમાં છું, સબરમાં છું, કહો ફૂરસદ ક્યાં છે

શબદની રહગુજરમાં છું, કહો ફૂરસદ ક્યાં છે
ગઝલનૂમા પ્રહરમાં છું, કહો ફૂરસદ ક્યાં છે

હજી તો નામ એનું માંડ હોઠે માંડ્યું છે
એની બારીક અસરમાં છું, કહો ફૂરસદ ક્યાં છે

તમારું હજનું સૂચન આજ વધાવી લઉં પણ
હું સહજની સફરમાં છું, કહો ફૂરસદ ક્યાં છે

ક્ષણોના ઢગમાં કયામતની ક્ષણમાં હું ક્યાં શોધું
ફકીર છું, ફિકરમાં છું, કહો ફૂરસદ ક્યાં છે

એક પરદાનશીની આંખ ચૂકાવું શી રીતે
હું ચાંપતી નજરમાં છું, કહો ફૂરસદ ક્યાં છે

તો બાઅદબ ખરી જઈશું, ખુદા ખૈર કરે
નિહાલ પાનખરમાં છું, કહો ફૂરસદ ક્યાં છે

હું રિન્દ છું, - દરોદીવાલ જેની લડખડતી
એક રિન્દાના ઘરમાં છું, કહો ફૂરસદ ક્યાં છે

દુઆ કરો કે દાદ આપે સિતમગર, સાધો
હયાતિના હુન્નરમાં છું, કહો ફૂરસદ ક્યાં છે

અફવા થઈ ગયો

સુધીર પટેલ

માણસ હતો માણસ, હવે અફવા થઈ ગયો
શોધો લઈ ફાનસ, હવે અફવા થઈ ગયો

આડા અને અવળા સંબંધની અહીં
કાયમ કરી આડશ, હવે અફવા થઈ ગયો

ઓળખ રહી ક્યાં આદમીની આદમીને
આદમનો એ વારસ હતો, હવે અફવા થઈ ગયો

સ્પર્શો હજારો વાર તોયે ક્યાં કશું થતું?
પ્હેલાં હતો પારસ, હવે અફવા થઈ ગયો

કઠપૂતળી માફક નચાવ્યો રોજ બહુ ‘સુધીર’
પૂરું કરો ફારસ, હવે અફવા થઈ ગયો.

અનુભવ ગહરા ગહરા

જયન્ત પાઠક

અનુભવ ગહરા ગહરા
નિશદિન આઠે પ્રહરા:
કોઈ બજાવત ઝાંઝ-પખાવજ, મૃદંગ ઓ’ મન્જરા!

ચલત ફિરત મેં અપની ગતમે
ગજ સમ ડોલત શિરા;
જલમેં લહર, લહરમેં જલકા

સુન સુન ગીત ગભીરા!

ઊઠ કર નાયન લગા ચરણ ઠો
જયું નાયત હો મીરા;
મેહ ગગનમેં ધીરા, ચદરિયાં
ભીની ભયી કબીરા

મારી હથેળી

નૂપુર શુક્લ (ટિવર્ટન રૂહોડ આઈલન્ડ)

આજે અચાનક હથેળીની રેખાઓને જોતાં
કટાયેલા મગજમાં વિચાર સ્ફુર્યો અને,
ભવિષ્ય ભૂલી ભૂતકાળમાં ભમી આવી.

એ ભમરડાની દોર પકડેલી હથેળી,
પાંચીકે રમતી નાનીશી હથેળી,
રેતીના ઢગ પર ઘર બનાવતી હથેળી,
ઢીંગલીના વાળ બનાવતી હથેળી,
પાટી-પેન પકડીને એકડો બનાવતી હથેળી,
ભૂતકાળમાંથી ભવિષ્યમાં આવતાં,
ઘણાં રંગ બદલેલી મારી હથેળી!

આજે એ જ હથેળી છે, પરંતુ
રેખાઓ ઘણી ઊંડી ઊતરી ગઈ છે
-નર્મદાની કેનાલોની જેમ!

મારી હથેળીમાં નવી ઘણી રેખાઓનો જન્મ થયો છે
અને ત્યાં પણ ઝગડા થવા લાગ્યા છે,
આપણી પાર્લામેન્ટની જેમ.

શબરીનાં બોર
કોકિલા રાવળ

માધવ રામાનુજ

મુગ્ધ વિસ્મય
વૃક્ષ પર જે સૌ પ્રથમ કોળ્યું હતું
પાનનું એ મુગ્ધ વિસ્મય હું હતો...

પત્તા નાયક

ચાલે છે માત્ર સમય
આપણે તો માત્ર એનાં પગલાં છીએ
રાજેન્દ્ર શાહ

આપણા તે જીવતરની
નાનેરી અંજલીમાં
અમરતને થાનકે
હલાહળ ન ઘોળીએ

જગદીશ જોષી

કોઈ દિવસ સાંભળ્યું છે કે ફૂલોના બાગમાં રઝળે છે સૂનમૂન સુગંધ
કોઈ દિવસ સાંભળ્યું છે કે વાદળના કાફલાને હૈયે નહીં જળનો ઉમંગ
આ તે કેવી અભાગિયાની રીત કે
બાવળની કાંટ્યે પતંગિયાનું ટોળું?

હું અધૂરી પ્યાલીને પંપાળતો બેસી રહ્યો
આ ભરી મ્હેફિલ: મને ઊઠી જતાં ના આવડ્યું.
લ્યો, સુરાલય પણ કરે છે બંધ દરવાજા હવે
ના નશો, ના ભાન છે: ઊઠી જતાં ના આવડ્યું.

ગેલમાં આવીને ભીની ફૂંક મારી, એ છતાં
દીપને અમળાઈને ઊઠી જતાં ના આવડ્યું
પ્રેમની શરમિદગીની વાત ચર્ચાઈ ચૂકી
ગૈ સભા ઊઠી, ને લે, ઊઠી જતાં ના આવડ્યું.

અમને પાગલને પાગલ કહી વારો નહીં,
આમ બીડેલા હોઠે પુકારો નહીં,
બારી ખોલો ને કરો બારણાં તો બંધ
છલકાયે નહીં એ તો કેવો ઉમંગ?

રાજેન્દ્ર શુક્લ

રાત્રિ વીતે છતાં આ મનના સુના સ્મશાને,
કોઈ હજીય મંત્રો ભણતું રહે સવારે.
અંધારું ગાઢ આંખો આંજે અને પછીથી
કોઈ અચેલ ક્ષણને લણતું રહે સવારે.

કેંક સમજયા ત્યારથી બેઠા છિયેં
હાથમાં હુકો લઈ આ ઢોલિયે,
ક્યાંથી મળિયે કોકને ફળિયે અમે
હોઈયે જ્યાં ત્યાં જ ઝળહળિયે અમે
શબ્દના દીવા બળે છે ડેલિયે,
સ્વપ્ન જેવું શીઘ્ર સળવળિયે અમે
હોઈયે જ્યાં ત્યાં જ ઝળહળિયે અમે!

ભીંતડાં ભાંગ્યાં, ભળ્યો ભીતર મહીં,
ઘર વગરનો થઈ અને ઘરઘર રમ્યો.
અર્થની સહુ આપ-લે પૂરી થઈ,
શબ્દનો અવતાર પણ સરભર રહ્યો.

તળેટીથી ટૂંકો લગ ખેલતું વાદળ પવન સંગે,
નિરુદ્દેશે મજાનું મન ધજાની જેમ ફરફરશે.
સમાઈ ક્યાં શર્કું છું હું નગરમાં કે મહાલયમાં?
ગુહા જેવું ગહન કાંઠે મને ગિરનાર સંઘરશે.

નલિન રાવળ

અંધારામાં જોયું
મન મારું તો ફેલાઈ ગયું;
અંધારામાં ફેલાયેલા મનમાં સઘળે
રેલાયેલાનું ગીત જોયું
એક દીઠેલું મુખ મુલાયમ કાન મહીં કેં ગાઈ ગયું.

આભે તપતો સૂરજ તાતો
પ્હાડ તણો બરડો ચિરાતો
વાતી લૂ
સૂકો ભઠ પડેલો ઊભો
ખેતર વચ્ચે રડે ચાડિયો
વાતી લૂ

ઘરતીના સાથળ સુકાણા
પંખીના ગાણાં ઓલાણાં
વાતી લૂ

મારો મમરો

મનવા, કેણી પા જાવું? કિશોર રાવળ

કૂરતાને પ્રેરણા આપતા ધરમગુરુઓના રાફડા ફાટી નીકળ્યા છે ત્યારે કોઈ એક ધર્મગુરુ ઘાતકી હત્યાથી છંછેડાયેલાંઓને શાંતિ રાખવાનો આદેશ આપે અને એના અનુયાયીઓ તેમનું કીધું માને ત્યારે આપણે અવાચક થઈ જઈએ. અક્ષરધામમાં ગોળીબારો થયા પછી પ્રમુખ સ્વામીએ તેમના સંદેશાથી વાત વકરી જવા ન દીધી તે માટે ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ ઘટે. આપણા દેશને એવા વધુ ધર્મગુરુ કેવી રીતે સાંપડે!

અમેરિકામાં જેરી સ્પિંગરનો શો જોયો છે ખરો? બે માણસો રંગમંચ પર આવીને એક સ્ત્રી માટે ઝગડતા હોય અને વચ્ચે ઝગડાનું નિમિત્ત બનેલી એક જાડી, નાગી કે લગભગ નાગી એક સ્ત્રી મરક મરક થતી આ તાલ જોતી હોય અને કહેતી હોય કે તેને બન્નેમાંથી કોઈ પણ એક - અરે બન્ને એકસાથે પણ ખપશે ત્યારે સમજમાં આવે કે કદાચ મુસ્લિમોને અમેરિકા તરફની સૂગ આવાં કારણોથી આવતી હશે.

અને અફઘાનિસ્તાનની બજારમાં જ્યાં બધી વસ્તુઓની તંગી છે ત્યાં કોઈ કપડાના ટુકડા, સાબુની ગોટી કે એક રોટી માટે સ્ત્રીઓ પડાપડી કરતી હોય અને તેમને છૂટા પડવા દુકાનદાર ચાબુક લઈને તેમને ફટકારતો હોય ત્યારે પૂરી સહજતાથી અને આટલી નિર્દયતાથી સ્ત્રીઓને નાથતા પુરુષો અને તેમની સંસ્કૃતિ પર નફરત થાય.

બનારસમાં પોતાના જ કુટુંબની વિધવાઓના શરીરને ધનપ્રાપ્તિનું સાધન ગણતા બ્રાહ્મણોને જોઈએ કે બિહારમાં ઉચ્ચ વર્ણના લોકોને નીચલા વર્ણના લોકોને ગૂ ખવડાવવામાં રમૂજ થતી હોય અને પોતાની શક્તિઓમાં શ્રદ્ધા પ્રગટાવતી હોય અથવા તો ગામના તળાવમાં નહાવા માટે 'નીચલા વર્ણના' માણસોના મોં એસિડથી જલાવી દેવામાં સુવર્ણો પોતાનું પુરુષત્વ માનતા હોય ત્યારે 'આ હિંદુત્વ?' એવો અરેરાટ થઈ જાય તો ખોટું શું?

સેરાહ મેક્કાનલ, એક ઑસ્ટ્રેલીઅન પત્રકાર તેના વાંચવા જેવા પુસ્તક 'હોલી કાઉ'માં એક પ્રસંગ આપે છે.

"હું મારા એક મિત્ર સાથે ઍરકન્ડિશન્ડ કારમાં દિલ્હીના એક મોટા રસ્તા પર જતી હતી. ટ્રાફિક બહુ હતો અને અચાનક રસ્તા વચ્ચે કંઈ ખપાટિયા જેવું નજરે ચડ્યું અને એક જ પળમાં ખ્યાલ આવ્યો કે એ એક માણસના પગનું હાડકું હતું. મારા મિત્રે ગાડી ઊભી રાખી. અમે જોયું કે એક માણસને ચગદી એક ગાડી ભાગી નીકળી હતી. અકસ્માતમાં અફળાયેલો અને છતાં જીવતો રહેલો એ માણસ હાથ અને કોણીની મદદથી પોતાની જાતને રસ્તાની એક બાજુએ ઢસડી બચાવવા મથતો હતો. મારા મિત્રે મદદ કરવાની ભાવનાથી બારણું જરા ખોલ્યું. મેં બારીનો કાચ ઉતાર્યો. ત્યાં સામેથી આવતી એક બસ ઊભી રહી. એનો ડ્રાઈવર નીચે ઊતર્યો, ધૂંઆપૂંઆ થતો. પેલા માણસના હાથ પકડી, ઢસડી રસ્તાની એક બાજુએ નાખી દીધો. "સાલા આવાને આવા રસ્તામાં આડા પડે છે અને ટ્રાફિક અટકાવી બેસે છે." એ જઈને બસમાં ચડી ગયો. બસ ઉપડી ગઈ.

“મેં મનમાં કહ્યું ‘ભારત, આટલી તારી નિષ્કરતા?’ મારી આંખોમાંથી ચોધાર આંસુ વહ્યાં જતાં હતાં.”

“ત્યાં મારી બારીએ ટકટકારો થયો. મેં મોં ફેરવ્યું તો બહાર એક ભિખારણ બાઈ મને નિરખતી ઊભી હતી. એ બોલી, ‘ખૂબ પરેશાન હો? આપ ઠીક હો જાઓગી, જુરૂર ઠીક હો જાઓગી’... કહી મને સાંત્વન આપી ફરી પાછી લોકોના ટોળામાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ.”

“મેં મનમાં કહ્યું, ‘ભારત, આ તારું અચરજ કેવું કે એક ભિખારણ, મને, મારી પાસે જે જોઈએ તે છે તેવી બાઈને, પણ સાંત્વન આપવા પ્રેરાય છે!’”

માનવીનું અંગત ગૌરવ જળવાઈ રહે એવાં મૂળભૂત હક્કો ઘડી તે હક્કો ને બીજા કોઈ કાયદાઓ, કોઈ ધર્મોના આદેશોથી પણ ઊંચું સ્થાન આપી શકીએ નહિ?

બ્લાઈન્ડ ડેઈટ

કિશોર રાવળ

સાલું દેશી ફિલમમાં આવે છે તેવું કમાલનું બની ગયું! કલ્પના જ ન આવી શકે કે જિંદગી પણ બોલિવૂડની અફલાતૂન કોપી મારી શકે છે!

હાથમાં ઓવરનાઈટ સૂટકેસ લઈને સમીર માંડ માંડ પૂણેરી બસ માટે દાદર પહોંચ્યો. તે એક ફાર્માસ્યુટિકલ કમ્પનીમાં મેંડિકલ રિપ્રેઝન્ટેટિવ તરીકે કામ કરતો હતો. કમ્પની તરફથી સાંજના યોજાયેલી સેમિનારમાં સમયસર પહોંચવા માટે આ છેલ્લી બસ હતી. બસની બહાર ઊભેલા છોકરાને ટિકિટ દેખાડી ઝટપટ બસમાં ચડી ગયો અને પોતાની ‘એચ’ સીટ પર પહોંચ્યો. ઉમ્મર પ્રમાણે થવું જોઈએ તે થયું. ‘જી’ સીટ પર બેઠેલી આછી લવન્ડર સાડી અને મેચિંગ શ્યામગુલાલ બ્લાઉઝમાં અને માથામાં જૂઈની મઘમઘતી વેણીથી સજ્જ, ઘેરાં કાળાં ચરમા પહેરી બેઠેલી, લગભગ પોતાની જ ઉમ્મરની પીપરમીટ ઉપર નજર પડી. મનમાં બોલ્યો ‘નાઈ બેડ, નાઈ બેડ ઍટ ઍલ! ચાલો મુસાફરીમાં કંપની સારી છે.’

પહેલાં હાથમાંની સૂટકેઈસ ખોલી, તેમાંથી એક ફાઈલ અને બેએક મેંગ્લિન કાઢ્યાં અને પછી શૉલ્ફ પરનો બીજો સામાન આમતેમ હડસેલીને ચડાવી સૂટકેઈસને ત્યાં.

પોતે મેંડિકલ રૅપ હતો એટલે માણસને માપી લેવાની, તેની સાથે વાતોના તડાકા મારવાની ફાવટ સરસ. પાડોશણ છોકરી હાથમાં એક જાડી ચોપડી રાખી વાંચતી બેઠી હતી. ચોપડીનાં પાનાં પર નજર પડતાં ગુજરાતી અક્ષરો તરતજ પરખાઈ આવ્યા. તેના ખભા આગળ બ્લાઉઝ પર એક મોટા અક્ષરે લખેલું લેબલ વાંચ્યું ‘વીણા’. દેખાવ સ્વચ્છ અને સુઘડ, ચામડી જરા શામળી પણ હેલ્ધી ગ્લો લાગે, ચરમાની દાંડી વચ્ચેથી નીકળતું નાક સોહામણું અને તેના પર કુદરતી ચળકાટ હતો. ‘એના જેવી

જો ચાંચ મળી જાય, ચાંચ મળી જાય તો સોણલા સૂંધ્યાં કરું, બસ સૂંધ્યાં કરું’ એમ મનમાં ગણગણ્યો.

સીટમાં બેસતાં જ બોલ્યો, “હેલો, વીણાબેન, મારું નામ સમીર. પૂનામાં એક સેમિનાર ઉપર જઈ છું. આ બસ પકડ્યા સિવાય છૂટકો નહોતો અને માંડ પકડી. આખું ગામ જાણે મારી સાથે પૂના સેમિનારમાં જવા ઊમટ્યું ન હોય એટલો ટ્રાફિક.”

પેલી છોકરીએ ચોપડીમાંથી માથું ફેરવી બાજુમાં નજર નાખી. “મેં તમને ઓળખ્યા નહીં! તમે કેવી રીતે મને ઓળખો?” અવાજમાં વિસ્મય હતું. સમીરે ફોડ પાડ્યો. “ટાઈમ્સ ઑવ ઈન્ડિઆ વાંચો તો બધી માહિતી મળી જાય...હા હા હા,” ખડખડાટ હસી પડ્યો. પછી જરા ગંભીર થઈને બોલ્યો “જુઓ, થોડો વિચાર કર્યો. હાથમાં ગુજરાતી ચોપડી હોય એ છોકરી બંગાળી હશે? મરાઠી હશે? કે કોંકણી હશે? મન માનવા ત યાર ન થયું. અંતે ધાર્યું કે ગુજરાતી જ હશે અને ગુજરાતી ન પણ હોય તો પણ ચોક્કસ ગુજરાતી સમજે એવી હરણી-સરખી મરાઠી-મૂળગી, શુંદોર બિબિધોભાષિણી બાંગ્લા-મેયે કે ટનટણાટ ટેમિલિયન આળાગાના પોત્તુ હોવી જોઈએ એટલે આપણે ગુજરાતીમાં વાત કરવાનો તો વાંધો ન આવવો જોઈએ!-- બાકી ખભા આગળ આંધળા વાંચી શકે એવું પાટિયું લગાડ્યું છે તે તમારા નામ સિવાય બીજું શું હોઈ શકે? ચાલો વીણાબેન, આનંદ થયો તમે મને અનાયાસે ભટકાઈ પડ્યા.” વીણાએ ક્ષોભમાં પેલા લેબલ પર હાથ મૂકી ઢાંકવા પ્રયત્ન કર્યો. વીણાએ સમજાવ્યું “મને ઓળખતું ન હોય એવું કોઈ પાષાણ સ્ટોપ પર લેવા આવવાનું છે એટલે આ લેબલ...”

“સસસસસસ, બીતાં નહીં. હું તમારું નામ કોઈને નહીં કહું. આપણા બે વચ્ચે ખાનગી, ટોપ સિક્રેટ!” અને પછી વાત આગળ ચાલુ રાખી. “હું ફાર્માસ્યુટિકલ કંપનીમાં સેલ્સમેન છું. મને માણસો સાથે બોલવા બહુ જોઈએ- બહુ જ ગમે. મને લોકો પીઠ પાછળ ‘ચાલુ’ કહે છે કેમકે મારું બોલવાનું ચાલુ જ હોય. તમને ખલેલ ન પહોંચાડતો હોઉં તો વાતો કરવાની મને તો મજા આવશે નહીં તો વાંચવાનું મેંગ્લિન અને કંપનીનો બોરિંગ રિપોર્ટ બન્ને હાથવગાં છે જ...હું ડિસ્ટર્બ તો કરતો નથીને?...હાથ એ એક નિરાંત થઈ. .કેન આઈ આસ્ક યૂ સમથિંગ? તમે શું વાંચો છો?” ચોપડી પર નજર નાખતા સ્વગત બોલ્યો, “મારી બેટી બનાવટ કરતી હોય તો આપણે પણ કંઈ ઓછા નથી. બતાવી આપું કે બનાવટનો બેતાજ બાદશાહ બાજુમાં બેઠો છે. આવી જા! હું પહોંચી વળીશ. જોઈએ તો ખરાં’ પણ મનમાં ઘણી આનંદની સરવાણીઓ ઊભરાણી. આજે ઘણા ફાંફાં માર્યા પછી પોતાને કોરી ખાતો એક મહાન કોયડો ઉકેલવાની શક્યતા નજર સામે દેખાણી. મનમાં થનગનાટ હતો, નજર સામે રંગ રંગ વાદળિયા અને હોઠ પર સંગીત! ‘મારો દહાડો પાક્યો!’ (તમે કોઈ ગુંડાગીરીની વાતની અપેક્ષા રાખતા હો તો બસમાંથી અહીં સાયન આગળ ઊતરી જજો, નહીં તો નાસીપાસ થઈ જશો.)

પેલી છોકરીએ અચકાતાં અચકાતાં ચોપડીનું કવર દેખાડ્યું ‘ગુજરાતનો નાથ’. “ખૂબ સરસ ચોપડી છે. આ લખીને મુનશીએ જમણો હાથ ધોઈ નાખ્યો. કેટલેક પહોંચ્યા છો, બતાવશો મને?” વીણાએ ચોપડી આપતાં હાથ લંબાવ્યો. જે પાને વીણાએ આંગળી રાખી હતી ત્યાં ખોલી સમીર બોલી ઊઠ્યો, “હજી તો તમે ત્રીજા ચૅપ્ટર ઉપર જ છો. મેં કેટલીય વાર વાંચી હશે આ. મને ચોપડીઓ વાંચી સંભળાવવી બહુ ગમે. તમને વાંધો ન હોય તો હું વાંચી સંભળાવું? મારી નાની બેન ઘણી વાર આવીને બેસે અને રાતના મોડે મોડે સુધી હું એને સારી ચૂંટેલી વાર્તાઓ સંભળાવું. ક્યા પેરૅગ્રાફ પર છો?”

થોડી અચકાઈને વીણા બોલી, "પહેલેથી જ કરોને". "ગૂડ! ત્રીજું ચૅપ્ટર --'પાટણમાં' શરૂ કરું છું...થાકો ત્યારે હાથ ઊંચો કરજો એટલે બ્રેક મારીશ..."

"હો ફાટવાનો વખત થવા આવ્યો હતો. કાક ઊંઘવાનો વિચાર છોડી પાછો સરસ્વતીમાં ઊતર્યો..." અને વાંચન ચાલ્યું આગળ. સમીર એક તો સેલ્સમેન અને કૉલેજમાં નાટકોમાં સક્રિય ભાગ લીધો હતો એટલે ઉચ્ચારો ચોખ્ખાં, પાત્ર પ્રમાણે વાર્તાલાપો વાંચતા શૈલી બદલાતી જાય, જોઈતા લહેકાંઓ અવાજમાં વણતો જાય. સાંભળનારની સામે તાદૃશ ચિત્ર ખુંડું કરી શકે કે પાત્રો જીવંત બનાવી શકતો. વચ્ચે વચ્ચે અટકી મુનશીએ એલેક્ઝાંડર ડુમાના 'શ્રી મસ્કેટીઅર્સ' પરથી વાર્તાનું વસ્તુ તફડાવ્યું હતું અને કાક એટલે ડુમાનો ડાર્ટનીઓ એવી એવી વાતો કરતો ગયો. બિચારા કે.કા. શાસ્ત્રીએ મુનશીની પોગળ બહાર પાડી અને પછી મુંબઈની ગલીમાં ગુંડાઓએ કે.કા. શાસ્ત્રીને જરા કનડગત કરી હતી એ વાત પણ મીઠું મરચું નાખી પીરસી. 'પણ મુનશીએ ભલે આ બધાની કોપી મારી હોય પણ મંજરી એ મંજરી. એ મુનશીની એક અલબેલી અને ઉત્તમ કૃતિ છે, પૂરી ગરવી ગુજરાતણ! એમાં ય મનથી કાલિદાસને વરેલી, સંસ્કૃતના પંડિતની સંસ્કૃત ભણેલી વિદૂષી એ કન્યાને કાક જેવા આ અણધાર, અભણ, તલવાર-હાંપી યોદ્ધા સાથે પરણ્યાનો અત્યંત ક્ષોભ હતો અને તે માંથી એના શોર્ય, યુક્તિબાજી પર ધીમે ધીમે મુગ્ધ થઈ જાય છે તે પ્રોસેસ પર તો આપણે આફ્રિન થઈ જઈએ. અને છેલ્લે એને 'સૌભાગ્ય નાથો મમ' કહી સ્વીકાર કરે છે એમાં આપણા પૈસા વસૂલ. મુનશીના બધાં જ પાપો માફ કરી દેવા આપણે તૈયાર થઈ જઈએ....અને એજ મુનશી જ્યારે 'રાજાધિરાજ'માં મંજરીની નનામી ગઢમાંથી કાઢે છે ત્યારે એનો ટોટો પીસી નાખવાનું મન થઈ જાય. બધાં વાયકોની પ્રિયતમાના ખૂનીને જવા દેવાય?"

પાણીના રેલાની જેમ કોઈ થડકારા કે આંચકા વગર વોલ્વો બસ ક્યારે ઊપડી, ક્યારે હાઈવે પર ચડી અને ક્યારે કલાકેક પછી આવીને હાઈવે પરના ફૂડમૉલમાં આવી અટકી એ ખ્યાલ ન રહ્યો. બધાં પેસેન્જરો ઊતરવા લાગ્યા ત્યારે સમીરને ખ્યાલ આવ્યો કે ન'તો તેણે કે ન'તો વીણાએ એક વાર પણ કાંડા ઘડિયાળ પર જોયું હતું. સમીરે ચમકીને કહ્યું, "ચાલો, ચાલો નીચે ઊતરી યા પાણી કરીએ. અહીં સરસ ઢોસા મળે છે, સાંભાર અનપ્રેડિક્ટેબલ! સખારામ ભાઉની આગલી રાત પર નભે!..." વીણા મૂંઝાણી. "હું અહીં બેસીશ. મને પગ દુખે છે એટલે બહાર નહીં આવું. તમે જાઓ." સમીર સ્વગત બોલ્યો, "બદમાશ, એમ મારા હાથમાંથી છૂટવું સહેલું છે?" અને પછી હસીને, કાકલૂદીથી બોલ્યો. "અરે એમ કેમ ચાલે! મારી સાથે ચાલ્યા આવો, હું હાથ પકડીને લઈ જઈશ અને ફરી ચડાવી દઈશ. એક ઠેબું નહીં આવે. વીસ મિનિટનો સ્ટૉપ છે અને મારે મારી બેનની પણ થોડી વાત કરવી છે." હાથ પકડી વીણાને ઊભી કરી, સીટમાંથી ઊતરી, જરા ખોડંગાતી ઊતરી. સમીરે સાચવીને બસમાંથી ઊતારી. ખોડાંગતી જોઈને સમીર મનમાં મરક્યો કે છેતો ઉસ્તાદ!

ખાવા પીવા માટે રાખેલી ખુરશીઓ તરફ લઈ જઈ વીણાને ખુરશીમાં બેઠાડી. "આ પાર્ટી મારા તરફથી. જરા પણ ચૂં કે ચાં નહીં ચાલવા દઉં. જે કહો તે અહીં જ લાવી દઈશ. શું ખાશો અને પીશો? ઢોસો, મેદુ વડા? ચા- કોફી કે કંઈ ઠંડું?" "મેદુ વડા જ ઠીક પડશે. અહીં બેઠા બેઠા જ ખવાય અને પીવામાં તમે જે પીતા હો તે ચાલશે." "ફાઈન, હું આવું છું ક્યાંય ભટકવા ઊપડી નહીં જતાં હો. એકલી છોકરીને ઉઠાવી લઈ જનારા રોમિયાઓ અહીં ફરતા જ હોય છે..."

એક ટ્રેમાં સ્ટ્રૉ સાથે બે ઠંડી મિરિંડાની બાટલીઓ અને મેદુવડાની બે પ્લેઈટ્સ અને પેપર નૅપકિન લઈને પાંચેક મિનિટમાં સમીર આવ્યો. સાંભારમાં આંગળી બોળી, ચાખી અને સમીર બોલ્યો, "સખારામને સખુબાઈએ પ્યારથી બોલાવ્યો લાગે છે! અમમમ" વીણા હસી પડી. ખાતાં ખાતાં વીણાએ જ વાત શરૂ કરી કે "મને તમારી બેનની વાત કરવાના હતા ને? કેવડી છે? બહુ વહાલી લાગે છે, નહીં?"

બસ સમીરને મન ભાવતું મળી ગયું. "જરૂર, પણ એ પહેલાં જરા મારી વાત કરું?" ગળું વાંકુચું કરી જરા ટાઈ સરખી કરી, વાળ સમાર્યા. "હું અદ્યાવીસ વર્ષનો છું, ભણ્યો છું, અને આજે સારો જોબ મળી ગયો છે. રૂપાળો અને ચાર્મિંગ કહી શકાય તેવો છું, મલાડમાં એક ફ્લૉટ પણ હમણાં લીધો છે."

'તોયે હું

રહી ગ--

યો કુંવારો'

એ એક જ વાંધો છે." એ લીટીઓ જરા નાટકી સ્ટાઈલમાં લલકારી. પછી પળ એક, વાત થંભાવી મેદુવડાને સાંભારમાં બોળી એક બટકું ભર્યું, ચાવી ગળે ઊતાર્યું.

"કારણ?" તેણે આગળ ચલાવ્યું. "એનું કારણ બસ મારી ટેણકી, નવ વરસની બહેન. એવી વહાલી વહાલી છે. જન્મથી જ આંધળી એટલે ઘરમાં બધા 'બાડી' 'બાડી' કહે, 'બાડી ક્યાં ગઈ', 'બાડીને કહો બેઠી બેઠી વટાણા ફોલી આપશે', 'આ બાડીનું શું થવાનું છે' એમ નિર્દય રીતે વાતો કરે એનાં દેખતાં-સારી, દેખતાં કેમ કહેવાય? -- એની હાજરીમાં અને મને ત્રાસ થઈ જાય."

"એને બિચારીને આંધળી અને દેખતીના ફેરની ખબર નહીં. એક હુલામણાનું નામ હશે તેમ માનતી. ફોનની ઘંટડી રણકતાં ઉપાડીને બોલે 'હું બાડી'. એનું નામ પૂર્વી છે પણ હું એને અપૂર્વી કહું છું. એ કોઈ વસ્તુ શોધતી હોય એ બસ એક નજર નાખી પળમાં શોધી આપું કે બહાર જતાં તેનો હાથ પકડી ઝડપથી કોઈને પણ ભટકાવા દીધા વગર દોરું તો એ સમજે કે એનો ભાઈ કેટલો હોશિયાર છે. જાણે કોઈને એના ભાઈ જેવો ભાઈ નહીં હોય..."

"મેં નક્કી કર્યું કે પરણીશ તે વ્યક્તિ મારી બેન પ્રતિ પ્રેમ દર્શાવી શકે એવી હોવી જોઈએ, દયા નહીં, પ્રેમ. એ મારી બેનને જીવન આનંદથી, ગર્વથી જીવતા શીખવાડે એવી હોય અને પૂર્વીને તરછોડ્યા વગર, હું કરું છું તેમ, પ્રેમ વર્ષાવી શકે એવી મળે તો જ લગન કરીશ. મને પસંદ કરતી છોકરીઓનું તો ખૂબ જ લાંબુ લિસ્ટ થાય. અંદાજે પ્રભાદેવીથી જોગેશ્વરી સુધી--ના, ના, છેક મલાડ જેટલે તો પહોંચે જ! પણ જેવી આંધળી બેનને સાથે રાખવાની વાત આવે એટલે એ બધી ક્યાં અંતર્ધ્યાન થઈ જાય એ ખબર ન પડે!

"અને આજે તમને જોતાં થઈ ગયું કે દિવસ સારો છે, મારાં નસીબ ઊઘડ્યાં." અને પછી સમીરે એક ઘડાકો કર્યો--" પરણશો તેમ? -- મારી સાથે?"

વીણાનાં ચશ્મા પાછળથી બન્ને ગાલે રેલા ચાલ્યા. સમીરે પોતાની પ્લેટ બાજુના ટેબલ પર મૂકી, રૂમાલ કાઢી, વીણાના સનગ્લાસિસ ઊતારી તેની કીકી વગરની કોરી, ટ્રિવિલીન આંખોને લૂછી. વીણાના મોં પર 'આ શું થઈ રહ્યું છે' તેવા ભાવો સ્પષ્ટ હતા. સમીરે ખોલીને મિરિંડા પીવા આપ્યું. વીણા સ્વસ્થ થઈ. અને હવે આ સમીરને લાગ્યું કે છોકરીને વધુ સતાવવી નથી એટલે વિગતમાં સમજાવ્યું.

"મારી બેન ક્યારેક મારી ચોપડીઓ લઈને મારી જેમ ચોપડી વાંચવાનો ડોળ કરતી બેસે અને એમ કરે ત્યારે ઘણી વાર ચોપડી હાથમાં ઊઠી પકડે, જેમ તમે પકડી હતી તેમ અને પાના ઉપર આંગળીઓ ફરે ક્યારે જમણેથી ડાબી બાજુ અને ક્યારેક અવળી...જેમ તમારે થતું હતું તમે... ગૌરવથી જીવન જીવતી વ્યક્તિઓ મને બહુ ગમે અને વહાલી લાગે. ઊઠી ચોપડી જોઈને જ હું તમારા પ્રેમમાં પડી ગયો." પછી એકદમ એક વિચાર આવતા ઝબકીને બોલી ઊઠ્યો, "માફ કરજો, સૌરી, પણ તમે પરણેલા તો નથીને?"

"તારા જેવા કંઈ રેઢા પડ્યા છે કે મને એમ આસાનીથી મળે?" સમીર વાક્યમાંના 'તુંકારા'નું સૌંદર્ય સમજે, માણે અને એ વિષે કંઈ બોલે તે પહેલાં વીણાએ આછા સ્મિત સાથે હાથમાં રહેલું મેટુ વડાનું એક બટકું સંભારમાં બોળી સમીરને ધર્યું અને સમીરે મોંમાં લીધું. મુઘ્ધ ભાવે વીણાને નિરખતાં ચાવીને બટકું ગળે ઊતાર્યું, ખુરશીમાંથી ઊઠ્યો, વીણાની સામે જઈ ઊભો રહ્યો, કમ્મરેથી વાંકા વળી, બે હાથે તેણે વીણાનું માથું પકડી સાંભારવાળા મોંએ વીણાના હોઠને ચૂમ્યા.

ક્યારેક ટ્રાઈ કરજો. સાંભારથી ચૂબનમાં અનેરી ભભક આવે છે. ગમશે. ગૌંટી આપું છું!

(અજય ઓઝાના વાર્તાસંગ્રહ 'છીપ'માંની એક બીજી વાર્તા 'પ્રેમ' પરથી આ વાર્તાની સ્ફુરણા થઈ આવી. એ વાર્તાના કથકને બસમાં અનાયાસે મળી ગયેલી એક યુવતી તરફ પ્રેમ થાય છે પણ જેવી ખબર પડી છે કે એ યુવતી આંધળી છે એટલે થયેરી જઈ એનાથી ભાગી છૂટે છે. મને થયું કે એવું થઈ શકે કે કોઈ કારણસર કથક આંધળી છોકરી જ ગોતતો હોય અને સરસ મનમેળ થઈ જાય! અને આ 'બ્લાઈન્ડ ડેઈટ' રચાણી. અજય ઓઝાની વાસ્તવ કથા છે અને મને આ ઉમ્મરે પરીકથાઓ પણ ગમે છે. આવતા અંકે અજય ઓઝાની વાર્તા વાંચવા મૂકીશ.)

વજીરવાળી શેરી મુનિકુમાર પંડ્યા

શેરીમાં સન્નાટો ફેલાઈ ગયો. એકસાથે બબ્બે જુવાનજોધના એફ્રિસડમાં થયેલા મોતના સમાચાર સાંભળીને બધા સ્તબ્ધ બની ગયા. વજીરભાઈ શેઠનો વચેટ દીકરો પંકજ અને કડવીડોસીનો એકમાત્ર દીકરો રામજી બંને આ શેરીમાં ઊછરેલા. નાનપણથી અહીં જ મોટા થયેલા. ચારેક વર્ષ પહેલાં બે મહિનાના અંતરે બંનેના લગ્ન થયેલાં.

અને આજે એક અકસ્માતમાં યમરાજાએ એકસાથે બંનેને ઉપાડી લીધા.

ધુમ્મસ છવાયેલા મળસકામાં ફેફટરી ઉપર જતાં હાઈવે પર ઊભેલા એક બંધ ટ્રકની સાથે શેઠની મારુતિ અથડાઈ પડી. માલિક પંકજ

શેઠ અને ડ્રાઈવર રામજીની છુંદાયેલી લાશોનાં લોહીમાંસથી ઝાકળભીનો હાઈવે ખરડાયો. દૂધ ભરીને શહેરભણી જતા ટેમ્પાવાળાએ હોસ્પિટલમાં ખબર પહોંચાડ્યા. પંચક્યાસ, પોલીસકેસ, પોસ્ટમોર્ટમ વગેરે વિધિ પતવામાં બપોરના લગભગ બે વાગી ગયા.

હોસ્પિટલની વાન બંને શબને લઈને વજીરવાળી શેરીમાં આવી પહોંચી. શેરીમાં ઓટલાઓ ઉપર ઠેરઠેર ડાઘુઓ બેઠા હતા. રામજીના શબને શેરીના નાકા પાસે એની ઓરડી આગળ ઉતાર્યું. ઓરડીમાં ભરાયેલાં બૈરાંઓને બહાર નીકળવાનું કહેવામાં આવ્યું. રોકકળ અને ઘડાપીટ કરતાં, છાતી સુધી આઘું ઓઢેલાં બૈરાંઓ બહાર નીકળ્યાં, શબને અંદર લઈ જઈ બારણાં વાસીને પુરુષવર્ગ નનામી બાંધવા લાગ્યો.

પંકજના શબને શેઠની હવેલીમાં લઈ ગયા. અંદરથી એક આછો રુદનનો સ્વર ઊઠ્યો ન ઊઠ્યો ને સ્મશાનવત્ શાંતિના ભાર નીચે દબાઈ ગયો.

હવેલીની લાંબી પરસાળમાં આભડવા આવેલાં સ્ત્રીપુરુષોનો સમુદાય બેઠો છે. આગળની હરોળમાં વજીરભાઈ શેઠના પત્ની શારદાબેન અને એની અડખેપડખે ત્રણેય પુત્રવધુઓ સૂનમૂન બનીને બેઠાં છે. ફૂલહારથી લદાયેલા શબના માથા આગળ ધીના દીવા પાસે બ્રાહ્મણ ગીતાપાઠ કરે છે,

'જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુ....'

સમુદાયના માથા ઉપર કાળચક્રની પેઠે ત્રણ પંખા ફૂલ સ્પીડથી ફરી રહ્યા છે

અર્ધા કલાકમાં મ્યુનિસિપાલિટીની શબવાહિની આવી પહોંચી. બધાં ધીરે ધીરે ઊભાં થયાં. એકાદબે આછાં ડૂસકાં સિવાય કોઈ અવાજ નથી. પંકજના બંને ભાઈઓ દિલીપ અને સુરેશની આંખોમાં પાણી હતાં. વજીરભાઈ સ્વસ્થ લાગતા હતા કે પછી સ્વસ્થ દેખાવાનો પ્રયાસ કરતા હતા? નનામી સાથે પુરુષો ચાલ્યા. પાછળ સ્ત્રીઓ બહાર નીકળી. શબવાહિનીમાં સમાઈ શક્યા એટલા એમાં બેઠા. બાકીના પોતપોતાની કારમાં કે સ્કૂટર ઉપર બેસીને સ્મશાન ભણી રવાના થયા.

શેરીના ચોક પાસેથી સ્ત્રીઓ મૂંગી મૂંગી પાછી વળી. નહીં ધાંધલ-ધમાલ કે નહીં ઘડાપીટ. વજીરભાઈ શેઠ સુધારક વિચાર ધરાવતા હતા. કાણમોકાણ અને ચૂકીકરમના તે સખત વિરોધી હતા.

ત્યારબાદ થોડી વારે રામજીની સ્મશાન યાત્રા નીકળી. 'રામ બોલો ભાઈ રા...મ'ના ભાષણ પોકારે શેરીની શાંતિને ખળભળાવી દીધી. નનામીની પાછળ ચોક સુધી રડતીકૂટતી સ્ત્રીઓ ગઈ. એક રાંડેલી બાઈએ રામજીની વહુ રંભાની બંગડીઓ ફોડી. કડવીડોસી છાતી કૂટીકૂટીને રડી રહ્યાં;

"હાય રે મારા દીકરા...મારા પેટ...મારી છાતીએ પગ દઈ મારી મોર્ય હાલતો થ્યો. તારા બાપે સોંપેલી થાપણ હું કાળમુખી જાળવી નો શકી. ઓયવોય માડી રે"...કડવીડોસીનો રુદનભીનો વલોપાત વધવા લાગ્યો: "એ...થરતરતી જાંધે તને મેં જણ્યો તંયે કેવા કેવા ઓરતા સેવ્યા'તા મેં...હાય હાય...દીકરાની દૃશ્યે મારે તો તારું દેવાઈ ગયું, હાય મારા દીકરા હાય હાય..."

કડવીડોસીના હાયકારામાં બૈરાંઓ સાદ પુરાવીને કૂટતાં હતાં. આખરે ડોસી થાક્યાં ને એક બાજુ ઢળી પડ્યાં. રંભાને ખેંચીને ટોળા વચ્ચે લાવવામાં આવી. એની ફરતાં બધાં વીટળાઈને વળી કૂટવા લાગ્યાં.: "એ ..મારે ઢોલિયે પડી ઘાડ ને મારું પાણા જેવું મોતી ચોક વચાળે રોળાણું. તમને નો દયા આવી ગલઢી માની કે નો આવી દયા બાઈડીની" મરસિયાના ભેગો છાતી કૂટવાનો અવાજ તાલ પુરાવી રહ્યો...'ઘડ્ડસ ઘડ્ડસ'

રુદન અને ઘડાપીટથી આખું ફળિયું ગાજી ઊઠ્યું. શેરી ગાજી ઊઠી. એના પડઘા ઠેઠ જાતાંકને શેઠની હવેલીમાં ઊઠ્યા. સ્ત્રીઓથી ઘેરાયેલી અને સૂનમૂન થઈ બેઠેલી પંકજની વહુ પન્નાને ફીટ આવી ને તે ઢળી પડી.

બાર દિવસ સુધી રામજીની પાછળ રોવાકૂટવાનું ચાલ્યું. બારમા પછી સાસુવહુ કામે જવાં લાગ્યાં. આસપાસની નજીકની શેરીઓમાં બંને જણાં જુદાં જુદાં ઘરે ઠામવાસીદું કપડાં વગેરે કામ કરતાં.

વલ્લભજીને ત્યાં આજે ભાગવત સમાહની પૂર્ણાહૂતિ હતી એટલે જમણવાર રાખેલો. સાસુવહુને આખો દિવસ ત્યાં જ રહેવાનું હતું. પાણીની કૂંડી પાસે બેસીને બંનેએ વાસણ ઊટક્યાં. ઘરમાં સંજવારી કાઢી. નાનાંમોટાં ચીઘ્યાં કામ કર્યાં. મોડી રાત લગી બધું ચાલ્યું. ચોકડીમાં નળ પાસે બેસીને બંનેએ ઘરાઈને ખાધું. વધ્યું એ સવારે શિરાવવા માટે ઘરે લઈ ગયાં.

"માજી, સવારે વહેલાં આવી જાજો. કાલે મહેમાનો વિદાય થવાનાં છે"- વલ્લભજીનાં વહુ સરલાબહેને સૂચના આપી.

સવારે મોડું ઉઠાવું. સાસુવહુ સફાળાં વેઠાં થયાં. ઝટપટ તૈયાર થઈને ઉતાવળે ઊતાવળે બંને જણાં વલ્લભજીને ત્યાં પહોંચી ગયાં..

"કાં માડી? કેમ મોડું થ્યું?" સરલાબહેન આંગણાંમાં જ ઊભાં હતાં, "જાઓ હવે ચાપાણીના વાસણ ઝટપટ ઊટકીને પથારીઓ ઉપાડી લ્યો."

"બોન, મને ઝોડું આવી ગયું તે ઠેઠ જાતાંક સવારે ઊઠ ઊડી. રંભલીય કોઈ દિ' નઈ ને આજ ઘોરતી રહી. ઈ તો મેં જગાડી તયેં"-કડવીડોસીએ સ્વબચાવ કર્યો.

રંભાનું મોઢું ચડી ગયું. સાસુથી છૂટી પડીને રસોડામાં જઈ તે પ્યાલા રકાબી વીંછળવા લાગી.

વાસણ માંજી, પથારીઓ ઉપાડી, સંજવારી કાઢીને સાસુવહુ કપડાંની ધોણ્ય લઈને કૂંડી પાસે ગયાં.

"બાઈજી, હું ઘોરતી'તી તો તમેય ક્યાં જાગી ગ્યાં'તા?" સાબુનો પોતારો દેતાં વહુએ વાત કાઢી. "જયેં હોય તયેં મને જ આગળ ધરી ઘૌ છો તે!"

"લે કર્ય વાત, 'લી વહુ, તારે મને ટેમસર જગાડવી તો જોયેં? વહુ તરીકે તારી જવાબદારી ખરી કે નઈ?"

"શીની જવાબદારી ને શીની વહુ? મારી માએ મને દીકરી જણી'તી. કાંઈ વહુ નો'તી જણી. સરલાબોન કને મારો વાંક શું લેવાને કાઢવો જોયેં?"

"તે તને ગાળભેળ દીધી કંઈ?"

"ના, પણ ઈમ સંઘાયના દેખતાં તમે મને..."રંભાનો અવાજ ઊંચો થયો.

"તે તું મોટી જાટલીમેન કાં?"...સાસુએ વહુને અઘવચ્ચે જ કાપી.

"મારો વાંક તમારે કાઢવો શીદને? કાંઈ તમારે માથે થોડી પડી છું? મારી રળ્ય હું ખાવ છું."

"ઓહોહો મોટી રળ્ય ખાનારી નો જોઈ હોય તો.. લ્યો બોલ્યાં મારી રળ્ય હું ખાવ છું"--સાસુએ ચાંદુડિયાં પાડ્યાં.

ઘણા દિવસથી બંને ઝઘડ્યાં નહોતાં. રામજીના મોત પછીના બાર દિવસ તો રોવાકૂટવામાં પસાર થયા. ડગલે ને પગલે સાસુને વહુનો વાંક દેખાતો તો હતો પણ મોતનો મલાજો જાળવેલો. આજે લગામ છૂટી ગઈ.

"એકવાર નહીં સાડી સાત દાણ મારી રળ્ય ખાઉં છું, તમારા દીકરા જીવતા'તા તયેંય હું કામતી અને આજે કામુ છું." ઊંચા અવાજે થતી બોલાચાલી સાંભળીને સરલાબહેન કૂંડી પાસે આવ્યાં. સાસુવહુને ટાઢાં પાડ્યાં.

જુદાં જુદાં ઘરે કામ કરતી કડવીડોસી અને રંભાના દિવસો પસાર થઈ રહ્યા છે. સવારથી માંડીને રાત લગી ઢસરડો કરે છે. વધ્યુંઘટ્ટ્યું જે મળ્યું હોય એ ખાઈ લે છે. રાતે થાક્યા પાક્યા ઘસઘસાટ ઊંઘી જાય છે. ખુલ્લી ગટરની દુર્ગંધ કે મચ્છરના ત્રાસની ખબરેય નથી પડતી.

"પન્ના આપણી પુત્રવધૂ નહીં પણ ઘરની દીકરી જ છે, ભગવાને દીકરો છીનવી લીધો પણ દીકરાની ખોટ પન્નાએ પૂરી પાડી. એને કોઈ કોચવશો મા"- આટલું બોલતામાં વજુભાઈ શેઠ ગળગળા થઈ ગયા. શારદાબહેન અને વજુભાઈ વાતો કરતાં હતાં.

"તમે ઓછું આણો મા. આપણે જ જો ઢીલા પડશું તો બચાડી પન્નાનું શું? બાળરંડાપો તો ભગવાન દુશ્મનને ય ન આપે." - શારદાબહેને આંખો લૂછી, "પંકજ પેટમાં હતો ત્યારે હું પન્ના જેવડી જ હતી."

એટલે બાથરૂમમાં સ્નાન કરતી પન્નાના કાન ઉપર શારદાબહેનના શબ્દો અથડાયા. તેણે કુવારાની સ્પીડ વધારી. ચોત્રીશમા વર્ષમાં પ્રવેશેલી નિરાવરણ કાયામાંથી યૌવન નીતરવા લાગ્યું.

આખો દિવસ પન્નાએ બેચેનીમાં ગાળ્યો. રાતે પણ જલદી ઊઠ આવી નહીં. મોડી મોડી રાત સુધી તેણે પડખાં ઘસ્યાં કર્યાં. છેક મળસકે આંખ મલી.

"રાંડ નખખોદણી, અભાગણી"-પન્નાને ઊઠમાં આછું સંભળાયું. તે ઝબકીને જાગી ઊઠી. શબ્દો સ્પષ્ટ બન્યા, "રાંડ, અભાગણી, નખખોદણી, મારા દીકરાને ભરખી ગઈ."

"અરે, આ તો કડવીડોસીનો અવાજ. કોને ગાળો ભાંડતાં હશે?" પન્ના ગેલેરીમાં આવી. સવાર પડી ચૂકી હતી. ડોસી લાંબા હાથ કરીને દીકરાની વહુને સંબોધીને ગાળો બોલતાં હતાં. આડોશપાડોશના માણસો ટોળે વળ્યાં હતાં.

"શું થ્યું માડી? કોને ભાંડો છો અટાશમાં?"

"આ ઓલી મારી ગયા ભવની શોક્ય"- ડોસીએ ઓરડી ભણી હાથ લાંબો કર્યો.

ઓરડીમાં રંભા ન હતી. બહારથી જોઈ શકાતું હતું.

"કાં? કાં? શું છે આવડું બધું?" - પડોશણે પૂછ્યું.

ઘીરે ઘીરે બધી વાત બહાર આવી. રંભા કોઈની સાથે ભાગી ગઈ છે.

કોની સાથે ભાગી ગઈ હશે?

લોકોની જિજ્ઞાસાનો જવાબ કડવીડોસીનાં સ્વસ્તિવાક્યોમાંથી જ મળી ગયો.

"ઓલ્યો રસિકડો, એના પિ'રના ગામનો. એકને તો કાઢી મેકી છે. ઈ હળી ગ્યો'તો. કાલ્ય દીવાટાણે આયાંકને આપડી શેરીમાં આથડતો'તો. ઈની ભેળી વઈ ગઈ કભારજા."

"હા, હા" - એક પાડોશણે પૂર્તિ કરી, "એક અજાણ્યા આદમીને આપડી શેરીમાં ભાળ્યો'તો. સીસમરોખો વાન હતો ને ધોળું પાટલાંગ પે'રેલું."

"ઈવડો ઈ જ ,"

"પણ કડવીકૂઈ, તમારે ને રંભલીને હવે શું?" - ડોસીની નાતની એક પ્રૌઢા બોલી. "પેટનો જણ્યો જ્યાં તમારા હાથમાં નો રિયો ને હાલતો

થ્યો. ત્યે આ તો પારકી જણી. તમારે સાચવવાની કાલટી મટી. ઈ ઈના મારગે ને આપડે આપડા મારગે. કાંઈ લોટોઝોટો તો કર્યો નથ ને?"

"ઈના લૂગડાંની ટ્રેક હતી ઈ હાર્યે લેતી ગૈ છે."

"હાંઉ ત્યે. તમારું તો બધું સલામત છે ને? મેલોને ઘડ્ય." - પડોશના બૈરાંઓ ડોસીને સમજાવતાં હતાં.

"પણ ઈ બાઈએ તણ મૈનાનો સોગેય નો પાળ્યો મારા રામજી વાંહે. એક થોડા દિ' ખમી ખાધું હોત! હું ક્યાં ઘરઘરણું કરવાની ના પાડવાની હતી?"

"તણ મૈના કો'કે તેર, જે આવતી કાલ થવાનું હતું ઈ આજે થ્યું. શો ફેર પડ્યો? ને દેહનો ઘરમ દેહ બજાવે જ. આ તો નાની બાળ્ય. ત રીપાંતરી વરહની હશે તમારી વહુ?" પેલી પ્રૌઢા કડવીડોસીને સમજાવી રહી.

"પણ, પણ...મારા એકના એક દીકરાનો,મારા રામજીનો સોગેય હજી નથી ભાંગ્યો ને..."

"અરે ફૂઈ, હવે ચીંથરા ફાડો મા ઠાલા. ને કામે વળગો કામે. થ વાનું હતું ઈ થૈ ગ્યું."

આખરે ડોસી શાંત થયાં. ઓરડીને તાળું મારી વજ્રભજી શેકના ઘરે કામ કરવા ગયાં. રસ્તામાં એમનો બડબડાટ તો ચાલુ જ રહ્યો, "જા બાઈ જા. બાપને ભાયડો કર્ય કે સૂઝે ઈ કર્ય. તારે ને મારે શું?"

ડોસીની બંધ ઓરડીનું તાળું એક કૂતરો ઊંચી ડોક કરીને ચાટતો હતો.

ક્યાંય સુધી પચ્ચા ગેલેરીમાં જ ઊભી રહી.

કાગડો કાગડી અને ઈન્ટરનેટ

ચન્દ્રકાન્ત ઠક્કર

(ચન્દ્રકાન્ત ઠક્કર નાટકો લખે છે, વાર્તાઓ લખે છે. અને આપણા રીતરિવાજો, પૌરાણિક વાતોને આજના, એકવીસમી સદીના સ્વાંગમાં પ્રસ્તુત કરે છે--બસ આનંદ માટે, નિજાનંદ માટે અને નિજાનંદથી વધુ પ્રસરે તો એના આનંદ ખાતર! અહીં એક નાટક 'તાદર્થ્ય'માંથી સાભાર, દૃષ્ય કરતાં શ્રાવ્ય સહેલું પડે.)

કાગડી બસ,બસ, હવે બહુ થયું. ક્યાં સુધી આમ લમણે હાથ દઈને બેઠા રહેશો? આમને આમ તો પગ અને પાંખો જકડાઈ જશે!

કાગડો હ્રમ હ્રમ હ્રમ હ્રમ...શું જમાનો આયો છો!

કાગડી તે આખી જિંદગી કંઈ જમાનો એક સરખો થોડો રહેવાનો હતો?

કાગડો હા, પણ...સાવ આવું? મારી ફરજ સમજી નયનાબેનને ખબર આપવા ગયો કે તમારે ઘેર મહેમાન આવવાના છે...કા...કા...કા...કા...કા...કા...કા...એટલે કે તમારા મમ્મી પપ્પા આવવાનાં છે તો એ મારી વાતમાં સમજ્યાં નહીં ને ગુસ્સે થઈ છૂટું વેલણ મારી પર ફેંક્યું....હ્રમ હ્રમ હ્રમ હ્રમ...

કાગડી હાય હાય! તમને વાગ્યું તો નથી ને?

કાગડો ના રે! એ તો હું કૂદકો મારીને ચૂકાવી ગયો. પણ નીચેથી પસાર થતાં દિનેશભાઈના ટાલકામાં વાગ્યું. હવે આપણી ભાષા એ સમજે નહીં એમાં હું શું કરું?

કાગડી પણ તમને તો ખબર છે કે આ નવા જમાનાનાં છોકરાં મશીનની ભાષા સમજે છે પણ જીવતાંજાગતાં પશુ-પક્ષીની ભાષા સજતાં નથી! તો પછી તમારે એના સસરા બેઠા હોય ત્યારે સમાચાર આપવા હતા ને?

કાગડો હા...હ્રમ હ્રમ હ્રમ હ્રમ...મેં એમજ કર્યું, સસરા બારી પાસે આવ્યા એટલે મેં ફરી સમાચાર આપ્યા અને શું બન્યું એ પણ કહ્યું, તો એમણે પણ મને શું કહ્યું ખબર છે?

કાગડી શું કહ્યું?

કાગડો હ્રમ હ્રમ હ્રમ હ્રમ... કહે કાગજીભાઈ, તમે મોડા પડ્યા છો, વેવાઈ-વેવાણ તો આવીને ગયાં પણ ખરાં. મારી દીકરા-વહુને ઈન્ટરનેટ પર ચાર દિવસ પહેલાં ખબર મળી ગયા હતા. હવે ત મારી ટપાલ સર્વિસ બંધ કરો...નફામાં વેલણ ખાવા પડશે!

કાગડી હું તમને કે દાડાની કહું છું કે આપણી ઉંમર થઈ, પહેલાંની જેટલી ઝડપ હવે આપણી રહી નથી. તો ય તમને ઝંપ નથી. હવે એ લોકોના ઘરમાં જાતજાતનાં મશીન આવી ગયાં છે...પછી એમને ત મારી શી પડીહોય!

કાગડો હ્રમ હ્રમ હ્રમ હ્રમ...સાલુ આ માણસોનું ખરું છે! મશીનની ભાષા શીખી ગયા પણ આટલાં વર્ષો આપણી નજીક રહેવા છતાં આપણી શીખવાની તસ્દી ના લીધી. પેલી કાબર તો કહેતી હતી કે હવે તો વગર બોલ્યે મશીન પર આંગળા ફેરવી લોકો સામસામી વાતો કરે છે! માઈલો દૂર બેસીને એકબીજાને મળ્યા વગર મશીન પર ફોટા જોઈને લગન કરે છે! થોડા દાડા હાથે રહે છે પણ ખરાં! ને સહેજ વાંકું પડે કે ના ફાવ્યું તો તું તારે ઘેર અને હું મારે ઘેર. નવી ગિઠ્ઠી નવો દાવ!

કાગડી હશે! એમનાં કર્યા એ ભોગવશે...આપણે હવે કેટલા દા'ડા? જ્યાં છોકરાં જણવા પેટ ભાડે મળતાં હોય ત્યાં લગનફગનની ઝંઝટ કોણ કરે? અરે, મેં તો સાંભળ્યું છે કે હવે તો રેડીમેઈડ છોકરાં પણ વેચાતાં મળે છે! આપણા જમાનામાં તો ધાવણા બાળકને ઘેર મૂકી મા બહાર કામે જાય અને છોકરું રડે તો માની છાતી ઉભરાવા માંડે...અને હવે? બાટલી બચ્ચાંના મોઢાંમાં વળગાડી દીધી ને મા ફરતી ફરે!

કાગડો હળાહળ કળિયુગ આવ્યો છે. અરે, થોડા દા'ડા પહેલાં પેલી કોયલની ખબર કાઢવા ગયો'તો, તો એય રડતી'તી...

કાગડી તે તમે એને બેડે હાથ ફેરવી છાની રાખવા ગયા હશો નહીં? મને ત તે તમે વાતેય નો'તી કરી...

કાગડો અરે મૂરખ, એ તો મારી દીકરી જેવી છે, ત્યાંથી ઉડતો'તો તો મને થયું કે લાય એની ખબર પૂછતો જઉં.

કાગડી રે'વા દો, રે'વા દો, તમે બધા મરદ એકસરખા. હમણાં મને કો'ક મારા પિયરનો કાગડો મળવા આપ્યો હોત તો તમારી આંખો ચાર થ ઈ જાત.

કાગડો મુંગી મર. શરમ નથી આવતી આવી વાતો કરતાં? આપણાં બચ્ચાં એણે ઉછેરીને મોટાં કર્યા. તો કો'ક વાર ખબર તો કાઢવી જ જોઈએને?

કાગડી ભલે ભલે...પછી છાની રાખી કે નહીં?

કાગડો આ હાળી બૈરાંની જાત! સહેજ કંઈક હાથમાં આવ્યું તો વાતનું વતેસર કર્યા વિના રહે જ નહીંને? એણે મને વાત કરી કે 'થોડા દા'ડા પહેલાં કેટલાક માણસો કંઈક વાજું લઈને આવેલા. મને સરસ મજાની પાકી કેરી આપીને કહ્યું કે કોયલબેન, તમારા અવાજ કેવો મીઠો છે. જરાક ગાઓ જોય, અને મેં મૂરખીએ મીઠું મધ જેવું સરસ ગાયું...કુઉઉઉ...કુઉઉઉ...કુઉઉઉ અને મૂઆં નખ્ખોદિયાઓ... રૅકૉડ કરીને લઈ ગયા. મને ફોસલાવીને લૂંટી લીધી. હવે ઠેરઠેર વગાડ્યા કરે છે. હવે મને સાંભળવા અહીં આંબાવાડિયામાં કોઈ આવતું નથી. રૅકૉડ વગાડ્યા કરે છે!

કાગડી એ છે જ પહેલેથી નખરાળી. કેમ અહીં મને તો ગવરાવવા કોઈ આવતું નથી?

કાગડો એમનો દા'ડો ઊઠ્યો છે કે તને ગવરાવે? તું ગાતી હોય તોય ઝઘડતી હોય એવું લાગે છે.

કાગડી તમને તો એવું જ લાગવાનું ને? જજો તમારી હગલીનું સંગીત સાંભળવા.

કાગડો હવે એવા ફતવા ના કર. એને ભાંડ્યા કરતાં તારો અવાજ સુધારને! હે ભગવાન, વાત શું ચાલતી'તી ને ક્યાં આડે પાટે ચઢાવી દીધી. હું તો વાત કરતો'તો આ માણસજાતની.

કાગડી જવા દોને આ નફફટ અને બેશરમ માણસ જાતની વાત! શ્રાધિયામાં વડવાઓને ખાવાનું પહોંચાડવાનો વખત આવે ત્યારે 'કાગવાસ' 'કાગવાસ' કરીને દૂધ-પૌઆ છાપરે ફેંકે...પણ પછી આખું વરહ એંઠવાડ વીણી ખાવાનો. હવે તો લોક વડવાઓનેય ભૂલી ગયા છે, દૂધ-પૌઆ ખાધે તો જાણે વરસો વીતી ગયાં. વડવા બચારાં વલખાં મારે છે, મારી માફક.

કાગડો છોડને આ બધી લખ. હવે તો આ દેશમાંથી મારું મન જ ઊઠી ગયું છે...જવાનિયા તો આપણને ના સમજે તે તો સમજયા..પણ નયનાબેનના સસરાએ ઊઠીને મને સંભળાવી દીધું કે તમારી ટપાલસેવા સંકેલી લો...એ તો હદ થઈ ગઈને? મેં તો આ દેશ છોડી દેવાનું નક્કી કરી લીધું છે. મેં તો સાંભળ્યું છે કે અમેરિકામાં લોકો ખાય છે એના કરતાં બમણું એંઠવાડમાં ફેંકી દે છે અને એ એંઠવાડનો નિકાલ કરવાનું એમને મોંઘું પડે છે. એટલે આપણી આખી જમાતને લઈને અમેરિકા માઈગ્રેટ કરવાનું નક્કી કર્યું છે. બલૂનમાં તો આપણને સિક્યુરિટીવાળા પેસવા ના દે...પણ વહાણમાં બેસીને જવામાં વાંધો ના આવે. બે ટંક હખે હરખું ખાવા મળે અને અમેરિકાનોના એંઠવાડનો પ્રોબ્લેમ પણ સોલ્વ થઈ જાય.

કાગડી ભલે...ભલે...અમેરિકાનું વહાણ ઉપડે ત્યારની વાત ત્યારે અત્યારે તો કકડીને ભૂખ લાગી છે. બાજુના બંગલામાં નાત જમવા બેઠી છે. તમેય જમતાં આવો ને મારા હાટુ દાળમાં ઝબોળેલી બે ચાર પુરીઓ ઝાલતા આવો.

કાગડો હા ભાઈ હા...જઉં છું..ઘૈડી થઈ તો ય જીભના હવાદ ઓછા નથી થતા...દાળમા ઝબોળેલી પુરીઓ...હં...કાકાકાકા ... કા....કા....કા....કા....કા.

ખોડીદાસ પરમાર

ચિતારો અલકમલકનો

જયંત મેઘાણી

('શબ્દસૃષ્ટિ' મે ૨૦૦૪માંથી સાભાર)

૧૯૯૬નું વરસ, કોલકાટા, શિવકુમાર જોષીને ઘેર એક મિલન હતું. ગુજરાતથી આવેલ લોકકળા-સાહિત્યના એક મર્મજ્ઞ સાથે સ્થાનિક રસજ્ઞોની ગોષ્ઠી પૂરી થઈ એટલે યજમાન-પત્નીએ મહેમાનને કહ્યું: 'આવો, કેંક બતાવું.' અંદરના ખંડમાં જઈને બે ચિત્રો સન્મુખ ઊભાં રહ્યાં: એક જામિની રાયની કલાકૃતિ, જોડાજોડ હતું ચાર દાયકા પહેલાં સરજાયેલું ચિત્ર 'નંદ ઘેર આનંદ ભયો.'

એ મહેમાન હતા ખોડીદાસ પરમાર, આ બીજા ચિત્રના ચિત્રકાર ખુદ. કલાસાધનાના ઉષ:કાળના પોતાના એક પ્રિય સર્જનને પોતાના આરાધ્ય કલાસ્વામીની કૃતિની જોડાજોડ જોઈને, ખોડીદાસભાઈ કહે છે, 'મારું હૈયું (કેવું) હરખ્યું છે તે એક હું જ જાણું છું.' નિજધરતીનાં રંગો-રૂપો -પ્રતીકોને આગવી શૈલી વડે આલેખવાની પ્રેરણા એમણે જામિનીબાબુનાં ચિત્રો થકી ઝીલી લીધી હતી- અને, ઓહો, અહીં એ એમના સંગમાં હતા! *

ભાવનગર પંથકના ખોબા જેવડા વાળુકડ ગામના કારડિયા રાજપૂત કુટુંબનું ફરજંદ ખોડીદાસ. જન્મ્યા ભાવનગરમાં વૃક્ષઘટાચ્છાદિત એક પ્રાંગણના માટીના ભીંતડામાં તોતેર વરસ પહેલા, ૧૯૩૦માં; અને એમના દેહનો આખરી મુકામ એ જ પ્રાંગણના સદનમાં, ગઈ (૨૦૦૩ના) ૩૧ માર્ચ (૨૦૦૩)ની ઢળતી વપોરે. પિતા ભાયાભાઈ વાળુકડમાં ખેતી કરે, પણ ઉપરાઉપરી ત્રાટકેલા દુકાળના માર્યા એમણે કબીલા સાથે ઉચાળા ભરીને ભાવનગરની ઓથ લીધી. કારડિયા રાજપૂતો શ્રમજીવી ખેડૂતો, ઉદમી. ખોડીદાસ પોતાને 'કારડિયા કર્મીનો બેટો' ગણાવે. પિતાએ ઘોડાગાડી ચલાવવાનાં, બંગલાની રખેવાળીના--એવાં કામ કર્યાં. ખોડીદાસ એ આલીશાન ભવનની ઘૂલિમાં ઊછર્યાં, સામાન્ય નિશાળમાં ભણ્યા. હાઈસ્કૂલમાં ગયા ત્યાં જે સુયોગ થયો એ ગુજરાતે સ્મરવા જેવો બનશે. કપડવંજના વતની સોમાલાલ શાહ ભાવનગર વસવા આવેલા અને છેવટે આલ્ફેડ હાઈસ્કૂલમાં ચિત્રશિક્ષક બનેલા. ચિત્રકાર તરીકે પ્રસિદ્ધિ સોમાભાઈને આંગણે આવી પહોંચી હતી. એ જ કાળમાં કિશોર ખોડીદાસ એમના વિદ્યાર્થી. સાંજે સોમાભાઈનો કલાવર્ગ ચાલે, તરુણનું વૃન્દ ચીતરવાનાં ઉદમ કરે. તેમાં આ ખીલતો ચિત્રકાર રેખા તાણે, રંગો અજમાવે. સોમાભાઈ તેની મૌલિકતાને સન્માને, સુધારે નહીં. સાંજે વર્ગ પૂરો થાય ત્યારે સોમાભાઈ અને ખોડીદાસ ગુરુ-શિષ્ય, ચાલતાં ચાલતાં ગુરુના ઘર સુધી સાથે જાય. રસ્તામાં પણ 'વર્ગ' ચાલે. ચાર વરસનો એ સમાગમ પછી તો જીવનપર્યંત ચાલ્યો. અને ખોડીદાસભાઈ આયુષ્યભર સોમાલાલ શાહ 'મારા ગુરુ' કહેતાં ભર્યોભર્યો ભાવ અનુભવતા રહ્યા.

પણ વિલક્ષણ ઘટના પણ કેવી! ગુરુની શૈલીનું નિતાન્ત અનુસરણ કરવાને બદલે શિષ્ય ખોડીદાસે આગવી કેડી કંડારી, જે શૈલી થકી 'નંદ ઘેર આનંદ ભયો' જેવાં અનેક ઉત્કૃષ્ટ ચિત્રાંકનો આપણને સાંપડ્યાં, ગોપજીવન, કૃષ્ણજીવન અને રામ-સીતા એમની પીંછીમાથી સહજપણે પ્રગટે. વરસોવરસ એમણે જન્માષ્ટમી આવાં અવનવાં ચિત્રણો થકી ઉજવી. સૌરાષ્ટ્ર અને પછી કચ્છની લોકપરંપરામાંથી એમણે રંગો અને વિષયો પકડ્યા, અને પોતીકી શૈલી પ્રયોજી. પોતાને 'સૌરાષ્ટ્રની ધીંગી ધરાનો માનવી' માનીને કહે છે કે 'મારે ચિત્રના વિષયો શોધવા જવા પડ્યા નથી.' પોતાની ચિત્રશૈલી અંગે એક માર્મિક કેફિયત આપે છે:

'લોકસંસ્કૃતિના અંધારમાંથી મળેલાં તળપદ મૂળ 'મોટિફ્સ'ને મેં એમને એમ કદી રજુ કર્યાં નથી; એ અનુકૃતિ ગણાય. સાંપડેલા 'મોટિફ્સ'ને સર્જનાત્મક રૂપ આપીને જે ચિત્રણ આલેખ્યું છે, તેમાં પરંપરા હોવા છતાં હું લોકચિત્રકાર નહીં, પણ 'સૂડો' (બનાવટી) લોકચિતારો ગણાઉં.' આ જ અનુસર્જન ને? એમની મુરાદ રહી કે મેઘાણીએ જેવો પરિચય લોકસાહિત્યનો કરાવ્યો, એવી જ ઓળખ સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છની લોકકળાઓને નિરૂપવી, 'કોઠાસૂઝ પ્રમાણે દૃષ્યસ્વરૂપે નાંગરવી'.

સોમાલાલ શાહનો કલાવર્ગ ભાવનગરને ફળ્યો - જેવી ફળી હતી અમદાવાદને રવિશંકર રાવળની કલાશાળા. રવિભાઈના સાન્નિધ્યે જેમ ગુજરાતને અનેક ચિત્રકારો સંપડાવ્યા, કેંક એવી જ લઘુઘટના સોમાભાઈના અને જગુભાઈ શાહના ભાવનગરના કલાવર્ગોમાં ઘટી. સોમાભાઈએ ખોડીદાસને ઘડ્યા, તો જગુભાઈ શાહના વર્ગમાંથી નીકળ્યા જયોતિ ભટ્ટ, નરેન્દ્ર પટેલ, હિમત શાહ...શાળાશિક્ષણ પૂરું થતાં આ મિત્રોએ વડોદરા યુનિવર્સિટીની વાટ પકડી, પણ અવળા આર્થિક સંજોગોએ 'કારડિયા કર્મીના બેટા' ખોડીદાસને વતનમાં રોકી રાખ્યા. એમ. એ. થઈને ગુજરાતીના અધ્યાપક બન્યા, કારણ કે 'ચિત્રકળા મારા જીવનનો વ્યાસંગ.' નરી ચિત્રકલાને આશ્રયે જ જીવનનો વ્યવહાર ચલાવતાં ખેંચાવું પડે.' 'સૌરાષ્ટ્રના લોકસાહિત્યમાં પ્રતિબિંબિત થતી લોકકળાઓ' એ વિષે મહાનિબંધની સામગ્રી સંચિત થવા લાગી. એમના મનમાં એક મહત્વાકાંક્ષી સંશોધન વસેલું. ત્રણ વરસે 'સિનોપ્સિસ' આપી, પણ બીજાં ત્રણ વરસની ફી ભરવાની આવી, પછીના ખર્ચ પણ ડાયું ફાડીને ઊભાં હતું. બીજી બાજુ, બે વરસ પછી લાડીલી દીકરીનાં લગ્ન લેવાનાં હતું. 'ઠંડા દિમાગથી વિચાર્યું. દીકરીને લાડકોડથી પરણાવવી' પુત્રીપ્રેમનું કાવ્ય ન લખ્યું, કાવ્ય જીવ્યા. ડોક્ટરેટનું માંડી વાળ્યું, માર્ગદર્શક અધ્યાપકે કહ્યું, "તમે એટલું જબ્બર સંશોધન કર્યું છે કે ત મારે ડીગ્રીની જરૂર નથી.'

બીજો વ્યાસંગ પણ આપોઆપ પાંગર્યો: લોકસાહિત્ય. કુટુંબમાં, જ્ઞાતિમાં, તળપદા સ્વજન-સમુદાયોમાં, ગીતો અને વાર્તાઓની જાણે સરવાણી વહેતી. બાળપણથી ખોડીદાસભાઈને આ રસક્ષેત્રનો રંગ અને છંદ લાગ્યો. સરવે કાને સાંભળેલી સામગ્રી હાથપોથીમાં સંચિત થવા લાગી. લોકગીતોના ત્રણ સંગ્રહોમાં 'ગુજરાતમાં લોકગીતો' (૧૯૮૧) પ્રતિનિધિ-સંગ્રહ છે. 'ઘોળમંગળ' (૧૯૭૪) એ લગ્નપ્રસંગે ગવાતા ઘોળનો સંગ્રહ છે. 'રાસડાનો રંગ' (૧૯૭૯) પ્રચલિત રાસગીતોનો સંચય છે. આ ત્રણેય સંચયોના પ્રવેશકો આપણા આ લોકસાહિત્યાવિદ્ નાં કેટલાંક વિચારણીય આગવાં અર્થઘટનો અને માહિતી-સામગ્રી અભ્યાસના મુદ્દા બને તેવાં છે.

લોકકથાઓના ચાર સંગ્રહો ('ઊજાતાં ઓહાણ', 'કાનુડાની બાલકીડા', 'લોકસાહિત્યની બાલ-કિશોરકથાઓ' 'મુખપાટીની લોકવાર્તાઓ') ખોડીદાસભાઈએ મેળવેલી વાર્તાઓના પુનર્કથન છે. ઉપરાંત, 'લોકસાહિત્યમાં પંખીઓ' (૧૯૮૫) અને 'લોકસાહિત્યમાં કન્યાકેળવણી' (૧૯૮૧) એ બે અભ્યાસ-પુસ્તિકાઓ છે. એમણે આપેલો એક અભ્યાસ મૂળગામી ('ઓરિજિનલ') છે. 'ભાવનગર જિલ્લાનાં સલાવટી-શિલાવટ કમાંગરી અને લોકશૈલીના ભીંતચિત્રો' (૧૯૮૭)એ વિપુલ સચિત્ર સામગ્રીથી ભરપૂર પુસ્તિકા, સોમાલાલ શાહનું ગુરુતર્પણ એમણે 'ચિત્રકાર સોમાલાલ શાહ' (૧૯૮૯) નામના જીવનચરિત્રથી કર્યું છે.

ચિત્રાંકન અને સાહિત્ય- એ બે વિષયો ઉપરાંત એમના પરિશીલનની ત્રીજી શાખા ફૂટી એ લોકભરત. મૂળ તો ચિત્રકામની પ્રેરણા

ભરતકામમાંથી ઝીલી. આંગણામાં બા-બહેનો-ભાભીનું વૃંદ 'રંગોથી ઠાંસેલી' લોકજીવનની ભાત્યો ભરતમાં ઉતારતું જોઈને ધરતીના આ ચિત્રકારને પ્રેરણા મળી: 'હું પણ સૌરાષ્ટ્રી લોકભરત ઉપરથી લોકશૈલીના ચિત્રો કેમ ન કરું?' પ્રેરણાનો આ ઉદ્ગમ સ્મરણીય છે. છેક ૧૯૬૯માં 'સૌરાષ્ટ્રનું લોકભરત' નામનું પુસ્તક બહાર પડ્યું ને જોતજોતાંમાં તો અપ્રાપ્ય થઈ ગયું. ત્રણ દાયકા પછી 'સૌરાષ્ટ્રનું લોકભરતની સરજત' (૧૯૯૯)ગ્રંથ વિપુલ સચિત્ર સામગ્રી સાથે આવ્યો એ આપણો આ વિષયનો એકનો એક ગ્રંથ. ભરતકામનું પરિશીલન એમને તળપદા નારીસમુદાયોમાં ખેંચીગયું. એ સમજણ પામતા અને ભરનારી બહેનોને આકૃતિઓના, રંગોના, ખાલી જગ્યાઓના મર્મો સમજાવતા. ભરત ભરનારીઓ સાથે ઈતબારનો નાતો ઊભો કરીને એમણે સામગ્રી મેળવી. કોઈ કહેતું પણ ખરું કે, 'એ બાયડીયુંના ભરતના બારોટ આવ્યા!' સોરઠી ભરતકામ પર વિશદ પ્રકાશ પાડી શકે એવો બૃહદ્ ગ્રંથ પણ કદાચ એમની પાસેથી મળવાનો હતો. સોરઠી ભરતકામનો એમનો સંગ્રહ પણ વિરલ છે. કલા, સાહિત્ય અને ભરતકામ - આ ત્રિવિધ વ્યાસંગ એમના જીવનકાર્યની સમતોલ મૂલવણી માટે નિરીક્ષણપાત્ર બાબત છે.

જેની અંગુલિઓમાં ચિત્ર અને લેખન એ બે કળાઓ સહજપણે વિલસતી હતી એ લોકજીવનનો આ મરમી પુરુષ સાવ સાધનહીન પરિસરમાં ખીલેલું પુષ્પ હતું. જીવનનો સંઘ્યાકાળ આવી પૂગ્યો છે તેનો અણસાર અંતરે વચ્ચો ત્યારે એમને પોતાનાં સંસ્મરણો આલેખ્યાં. કલા-સાહિત્યની ઉપાસના કરતાં કરતાં જે મર્મો એમણે આત્મસાત્ કર્યા, કુદરતની અને લોકની જે લીલા નીરખી તેનાં નિરીક્ષણો, 'ધરતીના ચિત્રકાર' (૨૦૦૧) નામના રૂપકડા ગ્રંથમાં પાને પાને અક્ષરોરૂપે ને ચિત્રાંકનોરૂપે વેરાયેલાં છે એ ગ્રંથ આપણા તળપદા લોકજીવનની ઓળખ માટેનો એક ઉપયોગી દસ્તાવેજ છે. મિત્ર જોરાવરસિંહ જાદવ અને મુદ્રણ-માહિર રોહિત કોઠારીએ અ પુસ્તકને ભરપૂર લાડકોડથી સુશોભિત કર્યું છે.

દેશવિદેશના લોકજીવનના, કળા અભ્યાસીઓ ભાવનગર ઉતરતા ત્યારે એમના હાથમાં પ્રથમ સરનામું ખોડીદાસ પરમારનું રહેતું. શરીરની પકૃતિ એવી કે લાંબા, કઠોર પ્રવાસો ખેડી ન શકે, પણ કલાના વંદેમાગુઓ માટે એમનાં દ્વાર સદાય ખુલ્લાં રહેતાં. પ્રત્યેક મુલાકાતીને પોતાના સંગ્રહો બતાવતા થાકતા નહીં. અને થોથાં ફેંદા પછી પણ ન મળે એવી ઝીણીમોટી માહિતીઓ, અવનવાં અર્થઘટનો અને મર્મોની દરિયાવદિલથી લહાણ કરતા. સંશોધનની સૃષ્ટિ જેને 'રિસોર્સ પર્સન' કહે છે. એવા વિરલ જ્ઞાતા હતા. અભ્યાસીઓ માટેનું વધુ એક જીવતું પૂછવા-ઠેકાણું એમની સાથે લુપ્ત થઈ ગયું.

ભાવનગરમાંથી કેટલાક તેજસ્વી ચિત્રકારો નીકળ્યા તેનો યશ સોમાલાલ શાહ અને જગુભાઈ શાહના કલાવર્ગોને જાય છે, તે જ રીતે ખોડીદાસભાઈ અને એમના સાથીદારોએ અપરંપાર બાળકો-કિશોરો-યુવાનોને રંગ-પીંછીની કરામતો શીખવીને ઘડતર કર્યું; કેટલાક કલાકારો નીવડ્યા, તો ઘણાંખરાંએ કલાદૃષ્ટિથી જીવનને રંગ્યું. નગરની સાંસ્કૃતિક હવામાં સુગંધ ભળી. *

ખોડીદાસભાઈના ઘણાં લખાણો અગ્રંથસ્થ હશે-છે. ખુદના ચિત્રસર્જનો અને અન્યોનાં ચિત્રાંકનોનો સંગ્રહ માતબર છે. ગુરુ સોમાલાલ શાહનાં અનેક ચિત્રો એમની કને સચવાયાં છે. આ અણમૂલ વિરાસતનું જતન અને ઉચિત પ્રદર્શન, સાહિત્યનું પ્રકાશન- એની યોજના એ આપણા પ્રિય કલાકારને સાચી અંજલિ ગણાશે. એમનાં બે ચિત્ર-સંપુટો બહાર પડેલા, પણ હવે નવેસર એવી યોજના આપણો કલાચાલક સમુદાય જરૂર ઝીલે તેમ છે.

સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છની લોકકળાનાં 'મોટિફ્સ' વિશે એક આકારગ્રંથ એમની પાસેથી મળવાનો હતો, એ સામગ્રી પણ ઉચિત રીતે બહાર આવી શકે.

કહે છે, ૧૯૯૯માં વળી એક નવો કોટો ફૂટ્યો. 'અંતકાળ હવે નજીક છે,' એવી પ્રતીતિમાંથી પંદરેક પદો રચાયાં: સંતવાણીમાંથી ઊઠ્યું હોય એવું એક ગાન ગાયું:

પાંચ ધાતુની તાંબડી મારી
ઊંટકી ઉજાળી બહુ બહુ,
તો ય ઘંટી ઘોબાળી રહી,
ભાઈ! મારી તાંબડી ઠોબરી થઈ,
...ચિતારાની તાંબડી ઠોબરી થઈ.

અને, જુઓ તો, ચિતારો પોતાનું છાજિયું પણ રચીને ગયો:

કંકુવરણી રંગની બિછાત જો ને,
સંઘ્યા ફૂલી ને દિન આથમ્યો...
ગુરુ! મારા જીવ્યામૂઆના જુવાર જોને,
આ ભવમાં પરિયાણ પાછાં નહીં વળે
આ ભવમાં અક્ષરના આરાધ જો ને
...તે ઉત્તમ પરિયાણ હોજો આત્મના.

મિત્રની સન્મુખ આ છાજિયાની રટણા કરે છે ત્યારે ચિતારાની આંખોમાંથી આંસુધારા વહે છે.

અને અંતે કહે છે:

હું ચિતારો અલકમલકનો,
કાનડ કાળા, મુખ મોરલીવાળા,
હવે તવ દર્શનની ભૂખ
જીવ મારો તરસ તરસ થાય.

૩૧ માર્ચની સવાર: મા દીકરાનું એક નવું ચિત્રાંકન આદરેલું, બે વોશ મારેલા, અને છાતીમાં દરદ ઉપડે છે. ડો. રઘુવીર દવે પાસેથી દવા લઈને ફળિયામાં જ બેસી જાય છે, વેદના વધે છે. ડોક્ટર આવે એને આટલાં વેણ કહે છે: 'રઘુવીરભાઈ, ખૂબ પ્રસન્ન છું, આનંદમાં છું, પણ ભૂલતા નહીં, આંખો અને કિડની આપવાનાં છે.' નર્સિંગ હોમમાં જાય છે. પણ,

હવે તવ દર્શનની ભૂખ -

એ પ્રાર્થના પહોંચી ગઈ હતી. ગોરજટાણું હજુ વેગળું હતું, ત્યારે જ આ ચિતારો અલકમલકનો દિગંતના મુલક સુધી પ્રયાણ કરી ગયો.

પૂર્વ અને પશ્ચિમ
સુરેશ દલાલ

(સુરેશ દલાલના નિબંધ સંગ્રહ 'ભૂરા આકાશની આશા' માથી એક નિબંધ લીધો 'નદી પાસે પાણી વેચવાની વાત'. અને એમાંથી એક ફૂલ ચૂંટી કાઢ્યું. કિશોર રાવળ)

...(સત્તરની સદીના જાપાની કવિ બાશોનું) એક અત્યંત નાજુક હાઈકુ છે. સરળ એટલું છે કે એના પ્રત્યે ખાસ ધ્યાન જાય પણ નહીં. કેટલાક માણસ અમસ્તા પણ ફોટો પડાવવાની પોઝમાં બેઠા હોય છે, કેટલાંક કાવ્યો પણ આવાં હોય છે, પણ કેટલાંક ધ્યાન ન ખેંચે એવા માણસો જેવાં હોય છે.

'જ્યારે હું બહુજ ધ્યાનપૂર્વક જોઉં છું ત્યારે હું એક ફૂલને ખીલેલું જોઉં છું-વાડ પાસે.' --બાશો

... (ફિલસૂફ) સુઝુકીએ આ કાવ્ય અને ટેનિસનના એક કાવ્યને આધારે પૂર્વ અને પશ્ચિમના ભેદની વાત ઉપસાવી છે. ટેનિસનના કાવ્યની પંક્તિઓ કંઈક આવી છે "દીવાલમંથી ડોકાતું ફૂલ. એને હું ઉખેડી નાખું છું. મૂળસોતું ઉખેડી નાખું છું. હાથમાં લઉં છું. 'હે નાના અમથા ફૂલ, જો હું તને સમજી શકું, તને, તારાં મૂળિયાંને, તારાં બધાં જ તત્વોને, તો હું સમજી શકું મનુષ્ય અને ઈશ્વરને.' "

એક બાજુ બાશો અને બીજી બાજુ ટેનિસન. હાઈકુનો કવિ ફૂલને જુએ છે, ધારી ધારીને જુએ છે. કોઈ પણ ખેંચતાણ વિના પ્રકૃતિના આનંદને માણે છે. કદાચ એની પાંદડીએ પાંદડીએ જીવનના રહસ્યો વાંચે છે...આ ફૂલને પામવા માટે મૂળ સાથે તોડવાની એને જરૂર પડતી નથી. પશ્ચિમનો કવિ ફૂલને દીવાલમાંથી ડોકાતાં જુએ છે. જુએ છે એટલે તોડ્યા વિના રહી શકતો નથી, અને ફૂલ જેવા નાજુક તત્વ પાસે 'જો હું તને સમજી શકું તો' એવો 'જો'નો ભાર મૂકે છે. આ સમજવા પાછળ શ્રદ્ધા નથી પણ કેવળ બુદ્ધિનો આશરો છે. ફૂલને તોડવામાં ફૂલનું મૃત્યુ થયું એની પરવા નથી. પણ પોતાની સમજણ જન્મે એની જ ઝંખના છે.

સુઝુકીએ આ કાવ્યોના આધારે પૂર્વ-પશ્ચિમના ભેદની વાત કરી છે. પશ્ચિમના પ્રમાણમાં પૂર્વ શાંત છે અને પશ્ચિમ વાચાળ છે. એકને જોવામાં આનંદ છે, બીજાને લેવામાં...એકને સંયોજનમાં રસ છે, અન્યને પૃથક્કરણમાં. એકને કાવ્યમાં રસ છે, અન્યને વિજ્ઞાનમાં. એકને મંત્રમાં રસ છે, અન્યને તંત્રમાં. એકને સંવનનમાં રસ છે, અન્યને 'બળાત્કાર'માં.

એક પરિચય

વીરેન્દ્ર પંડ્યા

કનક રાવળ

ઘરના નામ 'મધુવન'માં ત્યાં રહેતા પંડ્યા કુટુંબના સાહિત્ય, કલા અને સંસ્કારિતાના પડઘા પડે છે. વીરેન્દ્ર પંડ્યા, મિત્રોમાં 'વીરેન' નામે ઓળખાતા, ૧૯૨૦માં જન્મ અને ૨૦૦૪માં અવસાન. નાનપણથી

ચિત્રો કરવાનો શોખ અને એકલાં બેઠાં બેઠાં હોઈને ખૂણે જીભડો કાઢી ચીતર્યા કરે. નિશાળના દિવસોમાં એમને સોમાભાઈ શાહ મળી ગયા અને એમની પાસેથી વોટરકલર વાપરવાનું જ્ઞાન મળ્યું. અને પછી કુટુંબીજન જેવા આત્મીય, ગુજરાતના કલાગુરુ રવિશંકર રાવળે એમને બંગાળ ભણી જઈ ત્યાં કલાના અભ્યાસે જવા પ્રેર્યા.

૧૯૪૨ની આઝાદીની ચળવળમાં જોડાયા અને બ્રિટિશ સરકાર સામે અનેક નૌજવાનિયાઓની સાથે જોડાયા. ૧૯૪૫ થી ૧૯૪૭ના વર્ષો શાંતિનિકેતનમાં સ્થપાયેલી રોબીન્દ્રનાથ ટાગોરના વિશ્વ ભારતી વિદ્યાલયમાં ખ્યાતનામ કલાકાર નંદલાલ બોઝ તળે ચિત્રની સાધના કરી. તેમની ફિલ્મોથી આજે વિશ્વવિખ્યાત થયેલા સત્યજીત રે વીરેન્દ્રભાઈના સહ-વિદ્યાર્થી હતા.

વીરેન્દ્ર પંડ્યાના ચિત્રો મુંબઈની જહાંગીર આર્ટ ગલેરીમાં પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યા છે અને અનેક ચિત્રો કલારસિક કુટુંબના ઘરોને સુશોભિત કરે છે. તેમનાં ચિત્રોનો પોર્ટફોલિયો અમદાવાદની માર્વેલ આર્ટ ગલેરી પાસે છે. એમાંના બે ચિત્રો તેમનાં ખાસ પ્રિય છે. એક, હિમાલયનું એક દૃષ્ય, એક પણ પીંછી વાપર્યા વગર ખાલી આંગળાં-અંગૂઠાથી જ રચેલું અને બીજું કાઠિયાવાડની એક ઘોડીનું, પ્રાણી ચિત્ર છે.

વીરેન્દ્ર પંડ્યા પર રોબીન્દ્રનાથ અને ગાંધીજીની ખૂબ જ ઊંડી અસર છે અને કલાકારના સદરા નીચે બહુજ ભાવુક, આઘ્યાત્મિક વ્યક્તિ જોવા મળે. એ શિક્ષક અને સાધક હતા. પશુ, પક્ષી, વનસ્પતી એમના ચિત્રોના કેન્દ્રમાં વધુ જોવા મળે. ગ્રામ દક્ષિણા સંસ્થામાં અને ઘરે બેઠાં પણ ઘણાને ચિત્ર શીખવામાં કોઈ પણ ફી વગર મદદ કરી છે.

નટ રોલ્સ

રૂપા શાહ

ડાએટિંગ કરનારાઓ માટે મનોબળ કેળવવાનું આ અદ્ભુત સાધન છે, બીજાંઓ માટે સુખદ લ્હાવો, મહેમાનોને વશ કરવાનું અમોઘ શસ્ત્ર અને કંટાળો આવતો હોય એવે સમય મનોરંજનનું સાધન છે!

સામગ્રીઓ

પ્રમાણ	માપ	સામગ્રી
૧	કપ	બદામ
૧	કપ	પિસ્તા
૧	કપ	કાજુ
૩	કપ	ખજૂર

- ૧ કપ સૂકાં અંજીર
- ૨ ચમચા ઘી
- ૧ કપ મિલક પાવડર
- ૧ કપ કોપરાનો ભૂકો

રીત

૧. કાજુ, બદામ અને પિસ્તાના ઝીણાં ઝીણાં ટુકડા કરી નાખો અને એક પેનમાં થોડું ઘી નાખી ઘીમે તાપે, કાજુ જરા રંગ પકડે અને દાંતમાં મૂકતાં આસાનીથી ભરભર ભૂકો થઈ જાય ત્યાં સુધી સાંતળો.
૨. ખજૂર, અંજીરના ઝીણા ઝીણાં ટુકડા કરો. એક નોન-સ્ટિક પાનમાં ઘી ઓગાળી અંદર નાખો અને પછી દૂધનો પાવડર ઉમેરો. અંદર શેકાયેલા નટ નાખી, બરોબર મસળી પીડો બાંધો. પછી એને ટેબલ પર રાખી બન્ને હાથેથી વણી ૧/૨" ડાયામિટરનો એકાદ ફૂટ લાંબો રોલ બનાવો.
૩. રોલને કોપરાના ભૂકામાં બરોબર રગદોળી કોપરું લગાડો. અને પછી ૧/૨"નાં પતીકાં કરી નાખો. ફિજમાં ઘણો વખત રહી શકે છે

તમારાં ફૂલો

Rinku Patel (Sydney Australia)

I really like this website. Thanks for all your effort and keep up the good work. It very hard to find Gujarati Books in Sydney. This website has solved my problem. Thanks again. Good Day.

Jyotindra Nirmal (UK)

I read with interest Kesuda Nov 04 issue on the net. I also scanned through archives. It is now 5 years since Kesuda was first produced(Sept 99).Very impressive.

Dipak Joshi (UK)

I was the editor of Gharashala BHIT PATRA "PAMRAT" (1970s) for 4 years. I was the editor "Ame Gujarati" for 8 years, publishing from Leicester, UK. Now with BBC from past 7 years.

I like KESUDA's vibrant colours. Feel so proud ... this provides us a backbone, gives strength and

inspiration. I worked with known art teachers Somalal Shah, Khodidas Parmar. All the best for your Pako Rang-- KESUDA.

સૂચિ

શું?	કોણે?	ક્યાં?
આલાપ	કિશોર રાવળ	1
નર્તકી	પ્રદ્યુમ્ન દવે	1
બેસણું	મહેન્દ્ર શાહ	1
ફરવા આવ્યો છું	નિરંજન ભગત	1
મૂકી દે	અંકિત ત્રિવેદી	2
બોરાબોરા ટાપુનું ગીત	પ્રીતિ સેનગુપ્તા	2
ભૂરા આકાશની આશા	સુરેશ દલાલ	2
ભૂલ મોટી	કિશોર રાવળ	3
મોસમ	માધવ રામાનુજ	3
કો'ક ફરી આ આંખ વચાળે	મુકેશ જોષી	3
કફનમાં છું, કબરમાં છું	હરીશ મીનાશ્રુ	4
અનુભવ ગહરા ગહરા	જયન્ત પાઠક	4
મારી હથેળી	નૂપુર શુક્લ	5
શબરીનાં બોર	કોકિલા રાવળ	5
મનવા, કેણી પા જાવું?	કિશોર રાવળ	6
બ્લાઈન્ડ ડેઈટ	કિશોર રાવળ	7
વજરવાળી શેરી	મુનિકુમાર પંડ્યા	9
કાગડો કાગડી અને ઈન્ટરનેટ	ચન્દ્રકાન્ત ઠક્કર	11
ચિતારો અલકમલકનો	જયંત મેઘાણી	12
પૂર્વ અને પશ્ચિમ	સુરેશ દલાલ	15
વીરેન્દ્ર પંડ્યા	કનક રાવળ	15
નટ રોલ્સ	રૂપા શાહ	15
તમારાં ફૂલો		16